

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КРАЇНОЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

Поширення популістських ідеологій у країнах Європи: електорально-
географічний аналіз

за спеціальністю: 106 Географія
за освітньо-науковою програмою – Політична географія та геополітика
на здобуття освітнього ступеню: Магістра

Магістерська робота
студента денного відділення
Ковальчука Олександра
Володимировича

Науковий керівник:
к.геогр.н, Брайчевський Ю.С .

КИЇВ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	4
1.1. Явище популізму на політичній карті	4
1.2. Теоретичні концепції популізму	7
1.3. Опис даних та методів дослідження	10
РОЗДІЛ 2. ПОПУЛІСТСЬКІ ПАРТІЇ У ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ ПОЛІ ЄВРОПИ	13
2.1. Динаміка розвитку політичного популізму у Європі	13
2.2. Чинники, що впливають на поширення популізму	19
РОЗДІЛ 3. ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОПУЛІЗМУ У УКРАЇНАХ ЄС ЗА СПРЯМУВАННЯМ ПОЛІТИЧНОЇ РИТОРИКИ	22
ВИСНОВКИ	51
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53

ВСТУП

Актуальність теми. В останній часом ми маємо можливість спостерігати прихід до влади не системних політиків під гаслами, які заздалегідь очевидно не можливо швидко виконати або взагалі виконати виходячи з наявних ресурсів, культурних особливостей, тим паче за один виборчий цикл. Влада в руках популістів, особливо у поєднанні виконавчої і законодавчої може мати суттєві наслідки як для внутрішньої політики, так і міжнародних відносин з іншими країнами. Все це може призвести до негативних соціальних і економічних процесів, які можуть вплинути на стабільність демократій добробуту їх громадян.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом дослідження є територіально-політичні системи країн Європи. Предметом дослідження являється особливості перебігу виборчих процесів у європейських країнах, аналіз ідеологічного поля, структура електоральних симпатій і чинників, які на них впливають.

Мета роботи. Проаналізувати особливості перебігу виборчих процесів у країнах Європи. Провести аналіз ідеологічного поля популістичних сил у розрізі країн, основних причин поширення популізму в Європі. Наскільки однакові вони для всіх країн, чи відбуваються зміни продовж часу.

Завдання роботи передбачають:

- огляд і аналіз існуючих матеріалів на дану тематику
- підготовка даних для аналізу
- проведення електорально-географічного аналізу поширення популізму в Європі

Робота складається з трьох основних розділів, які розбиті на п'ять підрозділів. Загальна кількість сторінок складає 54 сторінки. В роботі використані таблиці і візуалізація даних за допомогою графіків, картосхем і таблиць

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Явище популізму на політичній карті

Електоральна географія є одним із найбільш динамічних напрямів політичної географії, що активно розвивається з другої половини ХХ століття серед західних суспільних географів [Джонстон та ін., 1990]. В українській географії електорально-географічні дослідження стали популярними після здобуття незалежності Україною, на межі 1990-х і 2000-х років [Яценко, Стафійчук, 2007]. Вагомий внесок у цій галузі зробили В.Б. Шишацький, Є. Хан, М. Дністрянський, А. Подольський, М. Добиш та інші.

Політичний розвиток країн Європи та світу в останні десятиліття характеризується новим явищем – масовим поширенням популістичних ідеологій. Це явище спостерігається не лише в слабких і несформованих демократіях, але й у стабільних демократіях з давніми електоральними традиціями та міцними політичними інститутами. Ця проблема добре висвітлена в роботах як зарубіжних, так і українських географів. Особливо варто відзначити праці Дж.Егню Agnew, J., & Shin, M. (2019). [Mapping populism: Taking politics to the people. Rowman & Littlefield], Броз та ін. [Broz, J. L., Frieden, J., & Weymouth, S. (2021). Populism in place: the economic geography of the globalization backlash. International Organization, 75(2), 464-494, Брайчевський Ю.С [Концепція місця як чинника електоральної поведінки та регіональна політична поляризація в Україні]

Ми глибоко переконані, що популістична риторика являється деструктивною і небезпечною як для майбутнього західної цивілізації загалом, так і окремих держав зокрема, особливо перед загрозами наявними і майбутніми загрозами. До наявних можна віднести вісь авторитарних, деспотичних держав - Китай, РФ, Іран, КНДР. Які дуже вміло користуються слабкими сторонами демократіями й часто густо підтримують популістичну

риторику як фінансово, так і через певні інформаційні кампанії. Не варто забувати також про можливі проблеми, перед якими може постає людство – це регіональні конфлікти, епідемії, глобальне потепління. Популістична риторика, яка стосується цих питань також може поставити під загрозу сталий розвиток людства і досягнення просвітництва. Період COVID це вже продемонстрував.

Часто густо, популістична риторика лунає від євроскептиків, крайніх правих або крайніх лівих політичних сил, іноді політики використовують всі гасла для досягнення своїх короткострокових цілей.

Популістична риторика не являється новою для Європи, але останнім часом складається враження, що вона все більше і більше набирає обертів. Популісти дуже добре відчують проблеми простого народу і в усьому звинувачують владу. Останнім часом, внаслідок науково технічного прогресу і в першу чергу внаслідок розвитку комунікаційних технологій і розвитку соціальних мереж на їх базі, дали можливість голосу і бути почутим кожному «божевільному». Ці божевільні/несистемні політики, а іноді й просто неосвідчені люди, апелюють до емоцій людей, і в першу чергу до страху і гніву. Ці базові емоції мають неабиякий вплив на пересічних виборців. У сучасному світі, коли люди зіштовхуються з великим повсякденним обсягом інформації, дуже важко вибрати раціональне зерно, тим паче коли існує дуже багато способів для маніпуляцій – і звернення до емоцій, один з перших. Також важливо додати, що велика частина європейців це люди більш старшого віку, які не були виховані в період такого шаленого розвитку інформаційних/комунікаційних технологій. Переважно в їх час не було такої кількості інформації, не було інструментів для поширення інформації кожним божевільним, інформація не розповсюджувалася так швидко і з досить віддалених куточків світу/країни тим паче у режимі реального часу. Наразі вони зіштовхнулися не тільки з великою кількістю інформації, а також з

великою кількістю напівправди, або зовсім брехні. Дуже важко відокремити реальні факти, події від емоцій, а тим паче зробити певні висновки.

Варто також зазначити, що з початку 2000-х років, РФ веде інформаційні кампанії підриваючи стабільність демократичних режимів за кордом. Сучасні технології дозволяють проводити психологічні операції на відстані.

Тема поширення популістських настроїв в Європі може бути важливою як для пересічного громадянина України, так і для українських політиків. Якщо у перших можливість поглянути на популістську риторику зі сторони і зробити висновки на майбутнє, щоб не стати жертвою в майбутньому у власній країні, то для других значно більше. Українським політикам-державникам варто досліджувати поширення популізму в Європі, для того, щоб краще розуміти проблеми європейців, адже ми стоїмо на шляху інтеграції в ЄС. Нам необхідно буде краще розуміти європейців, щоб легше і швидше інтегруватися в європейський союз. Без розуміння європейців, їх основних проблем нам буде дуже важко пройти цей шлях, дуже багато наших популістів буде грати на євроскептицизмі. Проблема ще може бути підсилена проведенням інформаційних кампаній нашим ворогом, який точно не прогавить такий шанс.

Тема популізму останнім часом дуже багато вивчають. В першу чергу нею займаються економісти та соціологи. У своїх дослідженнях, вони як правило проводять аналіз під певним кутом, характерним для цих наук - категоризація певних груп, і аналітика у розрізі цих груп. Географічним аналізом нехтують. Ми вважаємо, що використання методів електоральної географії в поєднання з соціологічними й економічними дослідженнями може значно розширити можливості аналізу і дати можливість поглянути на проблему під іншим кутом зору, також такий підхід може надати можливість перевірити наявні гіпотези.

1.2 Теоретичні концепції популізму

На жаль, немає єдиного визначення популізму, кожен вчений, автор по своєму його бачить. Однак, найбільш впливовим може бути твердження Каса Мудде. Він вважає, що філософія популізму – це довільний набір ідей, які мають у собі три основні риси: антиістеблішмент, авторитаризм, нативізм. Ця філософія транслює обурення чи то владою, чи то великим бізнесом, чи то транснаціональними корпораціями, обраними політиками, інтелектуальною елітою. В той час, як звичайні люди завжди порядні або хороші. [1]

Загалом, успіхи популістів можна пояснити безліччю факторів. Якщо категоризувати ці фактори, то можна виділити такі основні з них:

1. попит зі сторони виборців (громадян, які готові проголосувати)
2. пропозиція зі сторони політичних партій, які готові задовольнити цей попит (доволі часто це бувають несистемні політики, які вриваються в політичне життя)
3. законодавчі механізми, які регулюють вибори

До категорії попиту зі сторони виборців, відносять дві теорії – економічної нерівності і культурна реакція на зміни цінностей. Теорія економічної нерівності фокусується на наслідках електоральної поведінки, що виникає в наслідок глибоких змін, які трансформують робочу силу та суспільство в постіндустріальних економіках. Як наслідок верстви найменш захищеного населення стали ще менш захищеним, що призводить до невдоволення владою і багатіями. [2]

Друга теорія – культурна реакція, допускає, що зростання частки популістів не можна описати лише економічними складовими, також треба врахувати культурні зміни, які трапилися останнім часом в суспільстві. Це аргумент базується на теорії зміни цінностей «тихої революції». Люди з розвинутих країн відчували високий рівень екзистенційної безпеки в після воєнні роки, це своєю чергою спричинило зміну поколінь у бік

постматеріалістичних цінностей – космополітизм, мультикультуралізм, гендерна рівність. Це призвело до підтримки ліволіберальних партій та інших прогресивних партій, що виступають за захист довкілля, права людини, гендерну рівність. Реакція на ці зміни викликала контрреволюційну ретро-реакцію, особливо серед старшого покоління, в першу чергу білих чоловіків і менш освічених верст населення, які відчувають занепад і відкидають хвилю прогресивних цінностей, незадоволені витісненням традиційних цінностей. Тим самим вони створюють сегмент потенційних прихильників популістичних партій, лідерів.[2]

Загалом Піппа Норріс та Рональд Інглхард у своїй праці знаходять підтвердження другої теорії щодо країн західної Європи. Вони вважають, що культурні предиктори значно краще описують/прогнозують можливості сплеску популізму, а ніж економічні.

Існує також цікавий погляд Вілла Вілкінсона, який вважає, що «розрив у щільності населення» може з часом впливати на попит на популістів з боку виборців. Про це він говорить, досліджуючи вибори в США і популярність Трампа. «Урбанізація сортує населення за ознаками – етнічною приналежністю, особистісними якостями та освітою – які роблять людей більш чи менш чутливими до стимулів переїзду до міст. Самостійна міграція розділила населення країни і сконцентрувала економічне виробництво в мегаполісах, вбиваючи поляризаційний клин між різноманітним населенням і рідкісним білим населенням – розрив у щільності населення» [3]

Якщо поглянути на рис. 2.1 можна побачити, який строкатий перелік партій був в Європі у 2019 році. Ми бачимо, що доволі багато партій, які отримали суттєві частки на виборах, знаходяться в правому верхньому квадранті. Вони характеризуються правою антиелітарною політикою. Так само є сегмент в нижньому правому квадранті – ліві, які налаштовані проти еліт. Саме з цих двох груп найчастіше розвиваються популісти, або саме на це поле виходять несистемні політики – популісти.

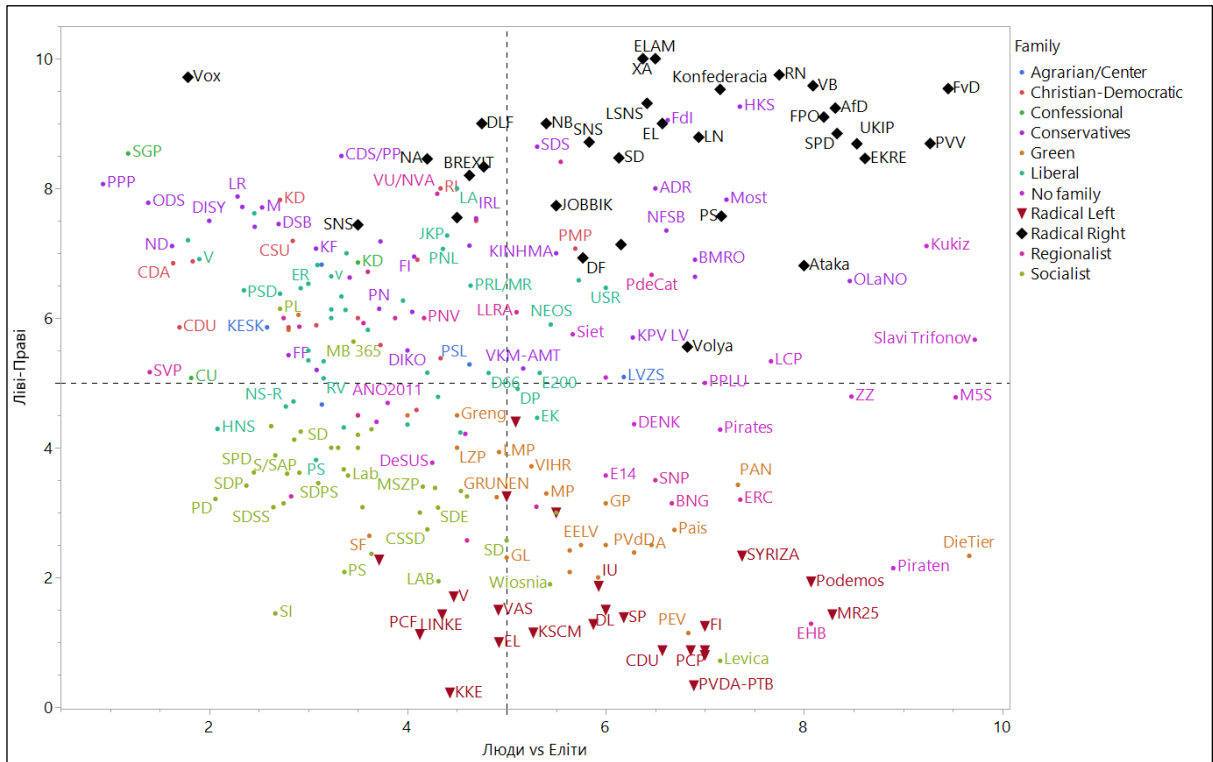

Рис. 2.1 Електоральне поле в Європі в 2019 році. Ліві/Праві - Влада людей / Влада еліт (складено за даними [6])

На нашу думку, наразі не існує єдиної теорії, яка могла б повністю описати, а тим паче передбачити сплески популярності популістів в країнах. За великим рахунком, ці теорії непогано описують ситуацію в окремих країнах в окремий період часу, і з огляду на те що вибори відбуваються рідко, а зміна поколінь ще рідше, підтвердити ці теорії буде доволі важко. Те саме стосується і теорії економічної нерівності, в період певних шоків, вона може працювати, а може і ні. Цікаво, чи зможе вона бути у нагоді, коли велика частка білих комерційних підприємців може бути аутсайдерами у зв'язку з розвитком штучного інтелекту (ШІ). На жаль, ми не бачили ґрунтовні роботи, які б ґрунтувалися більше на геопросторовій аналітиці та поєднували з у собі соціологічні опитування. Об'єктивно, це дуже витратна праця і в наявному доступі дуже мало статистики хоча б на рівні виборчих округів, тим паче з прив'язкою до соціологічних досліджень по цінностях. Зазвичай ці дослідження проводяться

на рівні країни, якщо спускатися на рівень виборчих ділянок, це значно збільшить їх вартість.

З усім тим, ми вважаємо доречним спочатку поглянути та провести аналіз на макро рівні (рівні країн), щоб побачити, чи є якийсь зв'язок з сплесками на популізм, місцем і контекстом, наскільки популізм однаковий в Європі – чи є однакові цінності, на яких спекуюють в усіх країнах, чи існує деяка різниця від країни до країни.

1.3 Опис даних і методів дослідження

З огляду на ширину і глибину досліджуваної теми ми вирішили зосередитися на обмеженому часовому проміжку з кінця 1990-х років по останні актуальні та що важливо наявні дані – з 1998 по 2024 рік. Ми також зробили фокус на парламентських виборах в країнах ЄС, щоб обмежити межі дослідження, хоча ми усвідомлюємо, що для кращого розкриття інформації необхідно брати до уваги всі виборчі компанії в країнах - від місцевих виборів і виборів президентів до виборів в Європейський парламент.

Технічно ми спробували виділити три часові зрізи (далі Зріз), які по суті є проміжками. Зріз-1 - це кінець 90-х і початок 2000 років де відбулися вибори. Зріз-3 – це останні дані з 2024 року і закінчуючи останніми виборами по кожній країні. Зріз-2 - період попередньої кампанії перед останнім періодом. Це допомагає порівнювати періоди у розрізі всіх країн одночасно і візуалізувати інформацію

Ми користувалися агрегованими даними і даними класифікації політичних партій, які підготували інші команди дослідників і які вони постійно поліпшують. Зокрема ми взяли дані The Populist [4]. Це перелік партій з поділом на популістів, правих-лівих, євроскептиків, по суті - по класифікації партій, деякі дані ми додали, яких не вистачало за період 2023 і 2024 виборчих років. Дані за результатами виборів ми використали

дослідницької команди ParlGov [5]. Це дані у розрізі країн і політичних партій, вони містять % голосів отриманий певною партією в певну виборчу кампанію. Ми об'єднали ці дані з класифікацією з масиву даних The Populist. Це дозволило нам дивитися на динаміку популістів у розрізі країн Європи. Знову ж таки, нам довелося додати певні дані по виборах за 2023 рік і початок 2024 року. Також ми використали дані CHES (Chapel Hill expert survey) [6] – дані по класифікації партій, їх ідеологічній складовій, відношення партій до основних важливих для суспільства тем. Ці дані збираються з певною періодичністю, в них є певні зміни, які накопичують, щоб мати можливість робити аналіз у часі. Ці зміни – це експертні оцінки дослідників, які оцінюють і аналізують маніфести партій у розрізі країн, після цього виставляється середній бал по певній змінній. Як правило одну партію в країні оцінює декілька дослідників. Частина даних ми відсіяли і зосередилися виключно на парламентських виборах в ЄС. В деяких випадках, там де були дострокові вибори і перевибори в межах одного календарного року ми брали в аналіз останні.

Додаткову інформацію ми брали з Eurostat або з офіційних сторінок / вебзастосунків департаментів статистики або органів, які відповідальні за публікацію статистичної інформації у певних країнах.

Також, в деяких випадках ми використовували дані опитувань, які проводяться в країнах, які ми досліджували для замірів політичних вподобань. Ці дані, як правило, надають різні дослідницькі компанії, потім певні команди їх зводять в один масив даних. Ми вже користувалися зведеними даними, які можна знайти в мережі інтернет.

Аналіз проводився в основному на рівні територіальної одиниці – країна. В розділі, де ми розглядаємо і розкриваємо основні причини популізму, ми для прикладу це робимо по основним країнам і в цьому випадку одиницею аналізу можуть виступати менші адміністративні одиниці даних країн (там де є наявні дані)

Ми, в першу чергу дивимось на частки партій під час голосування, а не на кількість здобутих місць в парламентах. Це трохи краще відображає настрої виборців у країнах, які ми досліджуємо.

В якості основного програмного забезпечення ми використовуємо MS Excel, JMP (для статистичної обробки даних і візуалізації)

РОЗДІЛ 2.

ПОПУЛІСТСЬКІ ПАРТІЇ У ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ ПОЛІ ЄВРОПИ

2.1 Динаміка розвитку політичного популізму у Європі

Починаючи з кінця 90 – х початку 2000 – х років і до 2024 року включно ми можемо спостерігати збільшення як частки партій, які можна віднести до популістів, так і % популістів, які приходять до влади у країнах Європи . Якщо на початок 2000 – х років, частка популістів, які набрали понад 1% на національних виборах у своїх країнах, від загальної кількості складала 18 %, то вже на початок 2024 року (також останнього виборчого циклу) вона сягнула 26% (рис. 1.1). Варто зауважити, що в цьому році ще будуть відбуватися вибори в Європі, і можливо, частка популістів ще збільшиться. Тут варто зазначити, що наприкінці 2023 року в Нідерландах доволі неочікувано популісти отримали велику частку на голосуваннях, що доволі рідкісне явище для цієї країни.

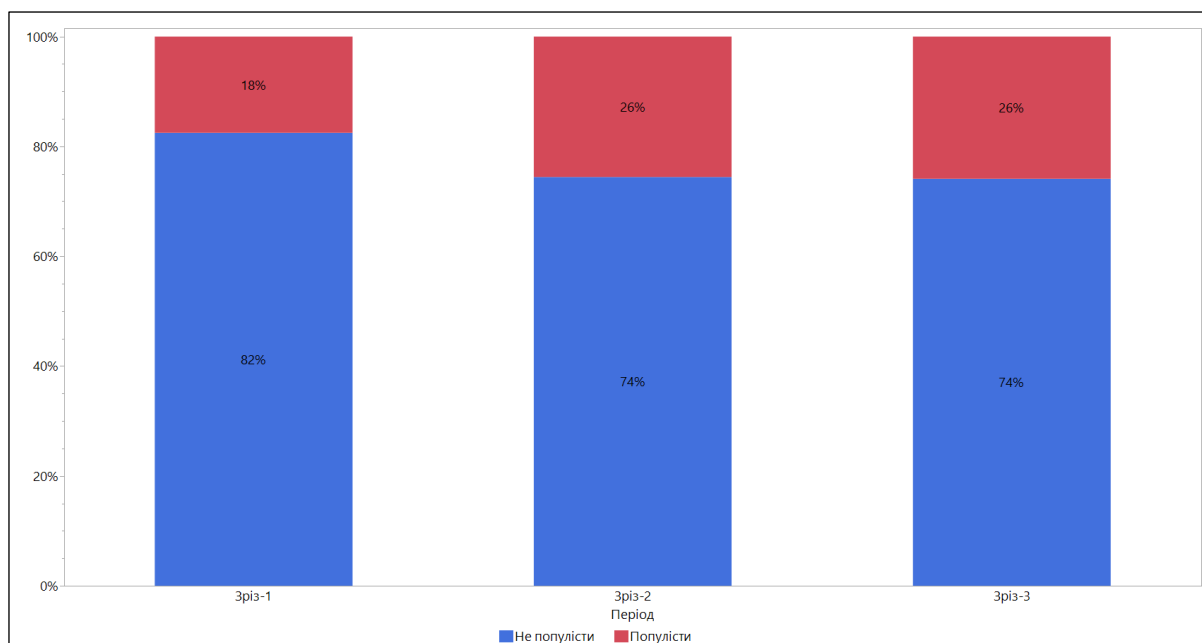

Рис. 1.1 Відсоток популістів в динаміці в Європі (всі партії, з часткою 1%+) від кількості партій (складено за даними [4],[5])

Ми спостерігаємо, що поступово збільшується % голосів, який отримала та чи інша популістична партія (рис. 1.2). Що ще більш важливо,

збільшуються абсолютні значення екстремальних значень – максимальні значення, які в окремих випадках досягають 50%. Ми бачимо, що популярність популістів зростає від кампанії до кампанії.

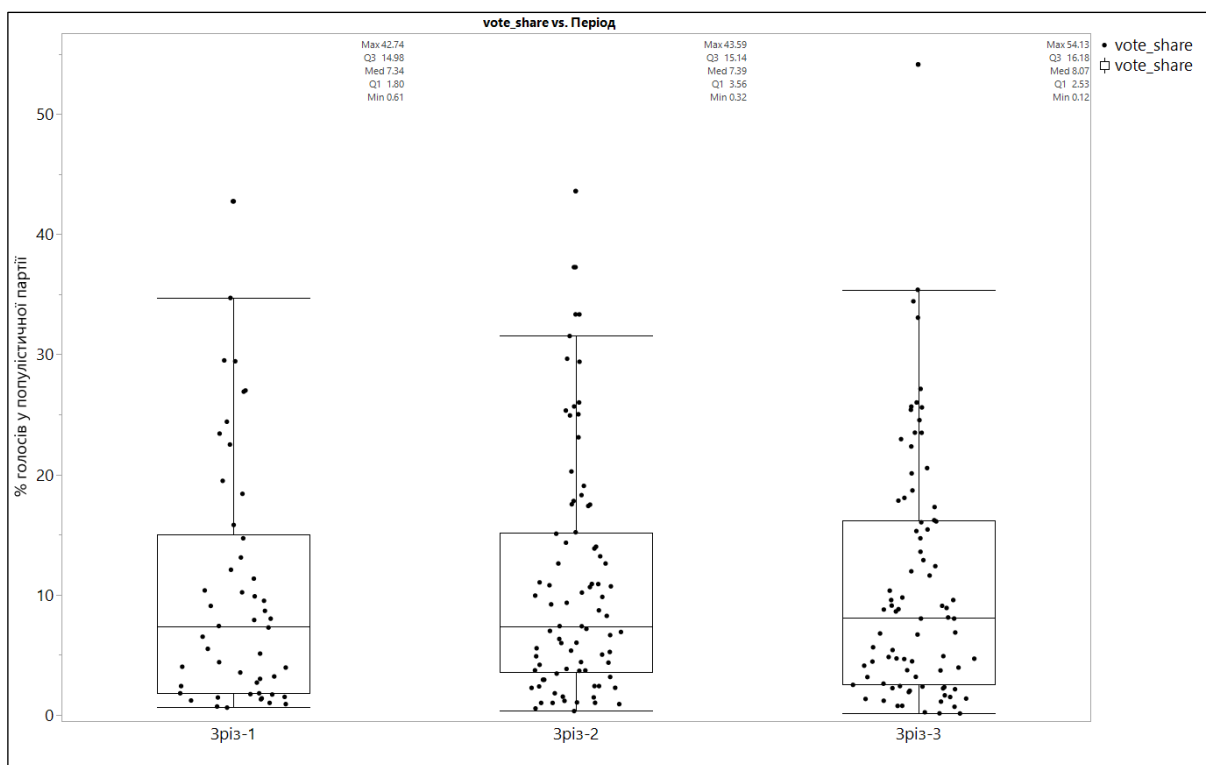

Рис. 1.2 Динаміка медіани і середнього у розрізі країни по всім популістичним партіям (дані на рівні окремих популістичних партій у Європі) (складено за даними [4],[5])

Варто зауважити, що серед популістів левову частину складає праве крило, хоча і спостерігається зниження частки правих, але все ще на останній період ця частка складає 53% (в першому періоді 60%). Частка лівих трохи збільшилась, на 3 в.п в порівнянні з початком 2000 – х років, і сягнула 20 % в останньому періоді (рис. 1.3). Цікаво буде подивитися, що відбудеться в наступній виборчій кампанії.

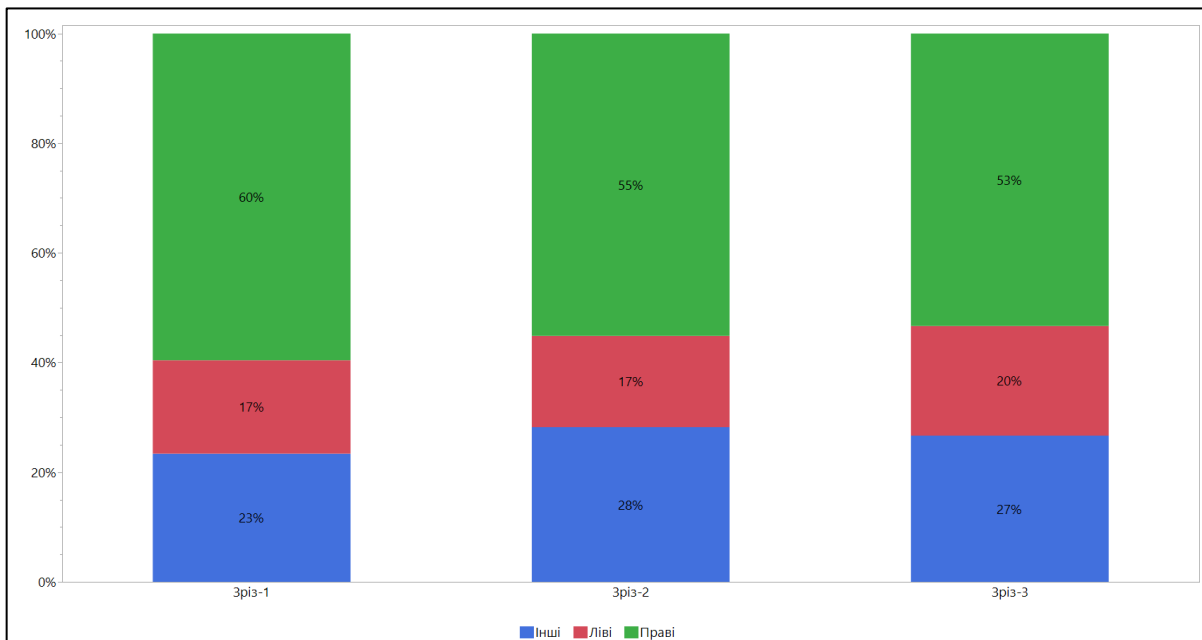

Рис. 1.3 Частка лівих/правих серед популістів в динаміці з кінця 90 – х років на початок 2024 (складено за даними [4],[5])

Також можемо спостерігати зменшення частки євроскептиків, в середині популістів, не суттєво, але поступово ми це бачимо (рис. 1.4).

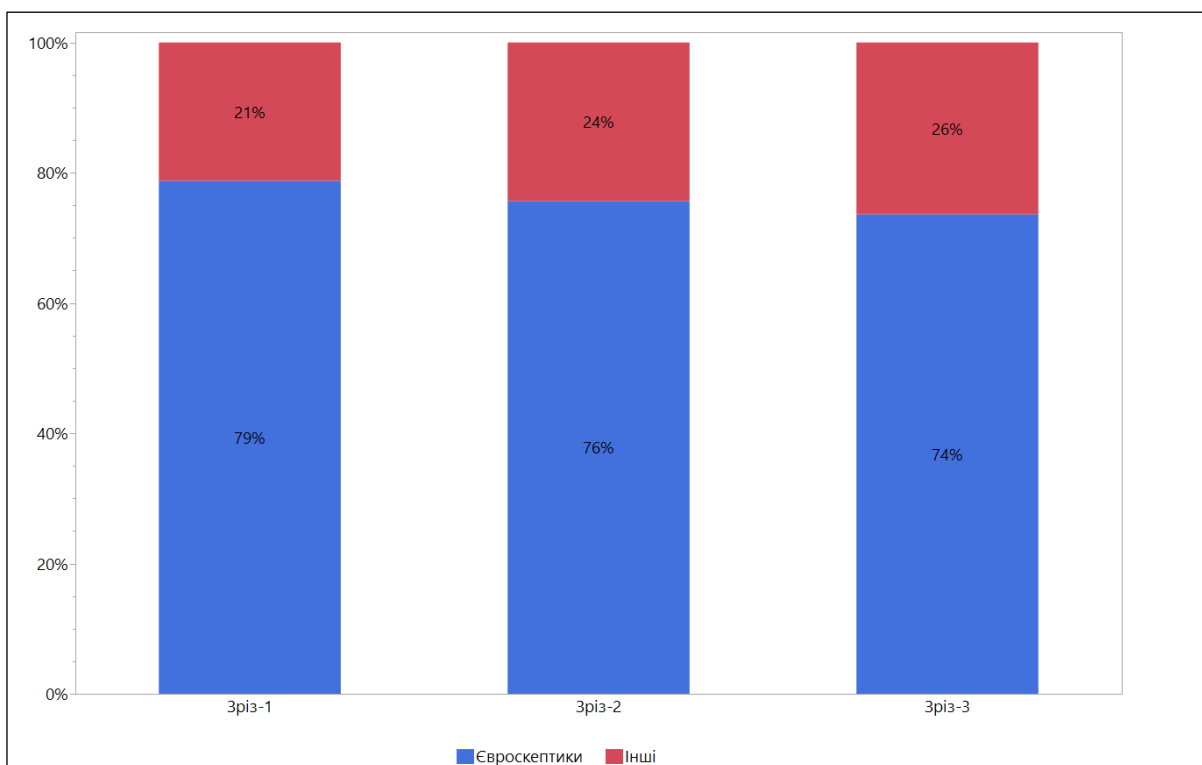

Рис. 1.4 Частка євроскептиків серед популістів в динаміці з кінця 90 – х років на початок 2024 року(складено за даними [4],[5])

Якщо поглянути на рис. 1.5, на якому відображається динаміка частки популістів у розрізі країна продовж вибраних трьох періодів, можна побачити, що з часом частка популістів збільшується майже в усіх країнах. Десь швидше, десь повільніше. Якщо на початку 2000 – х популісти переважали (% в порівнянні з іншими країнами) в країнах східної Європи і в Італії, то з часом, ми можемо констатувати, що популізм рухався зі сходу через країни Середземномор'я на захід.

Варто зазначити, що до прикладу, в Італії партія Go Italy -- The People of Freedom доволі довго мала високий відсоток голосів, він коливався від 40% до 20% залежно від року, але останніми роками North League і Five Star Movement переключили виборців на себе. Хоча загалом всі партії втратили, але очевидно, що на популістському полі існує не одна партія.

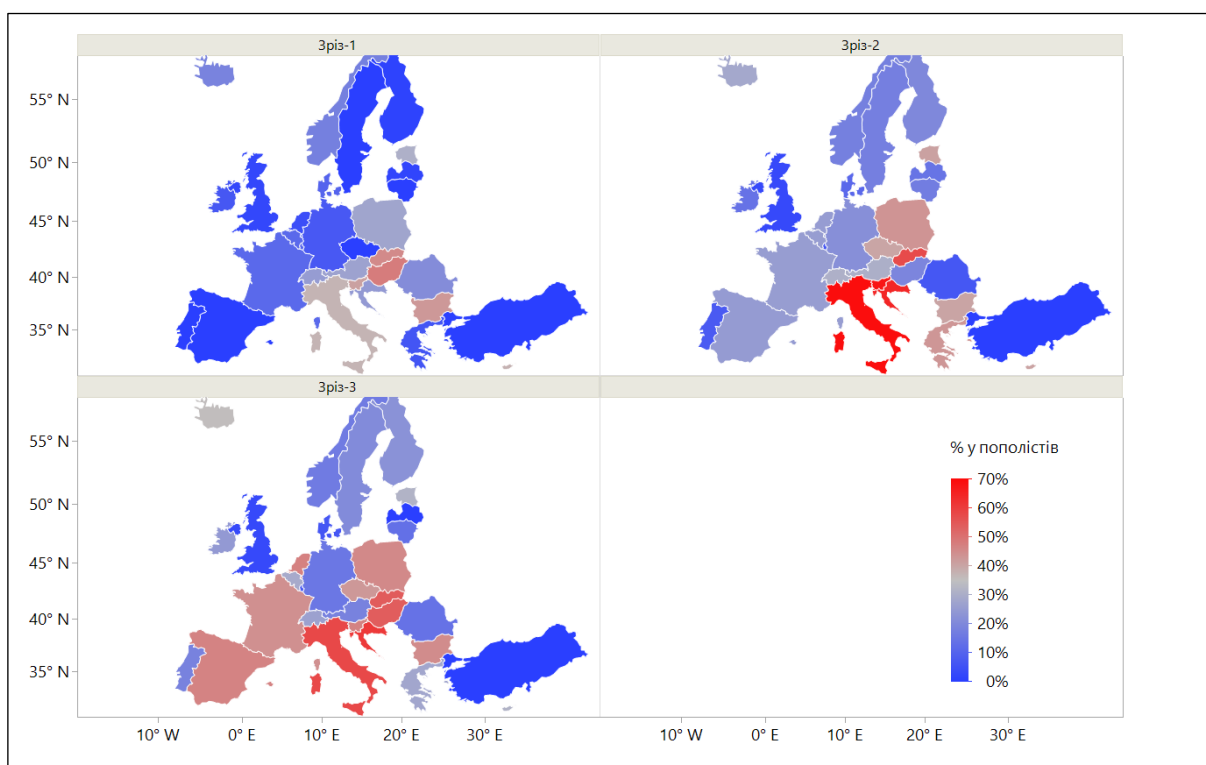

Рис. 1.5 Динаміка позицій популістів 1998-2024 роки. Сумарна частка популістів у розрізі кожної країни в визначені періоди парламентських виборів (складено за даними [4],[5])

В Угорщині позиції Fidesz Hungarian Civic Union і Jobbik Movement for a Better Hungary сумарно залишаються на доволі високому рівні.

На рис 1.1.6 показано зміна частки популістів в динаміці. В топ 5 країн входять Іспанія (+46.8 в.п зростання частки популістів), Нідерланди (+43 в.п), Чехія (+42.7 в.п), Хорватія Франція. Частка популістів у них зросла більше, а ніж на 30 в.п. В той самий час, такі країни, як Австрія, Румунія, Данія, Люксембург знизили свою частку.

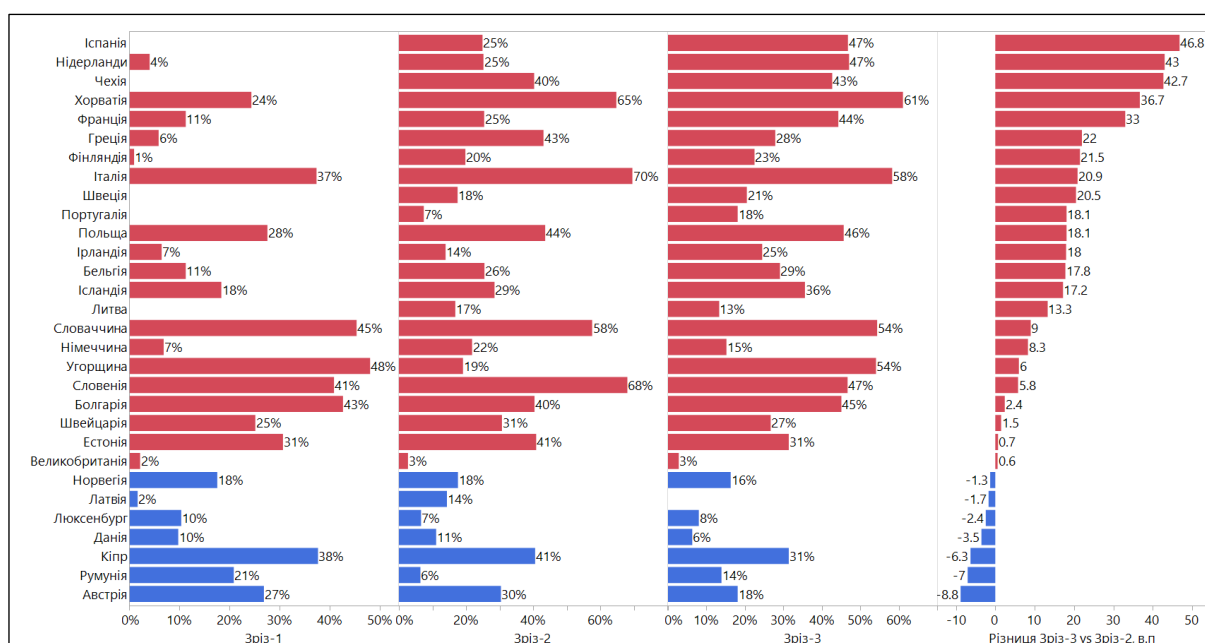

Рис. 1.6 Зміна частки популістів у розрізі країн(складено за даними [4],[5])

Цікавим фактом також являється поступове збільшення частки правих в динаміці у розрізі країн Європи.Знову ж таки ми спостерігаємо цей процес зі сходу на захід, як в попередньому випадку. Зокрема, не останню роль в цьому грають саме популістичні партії, велика частина яких також знаходиться на крайньому правому фланзі.

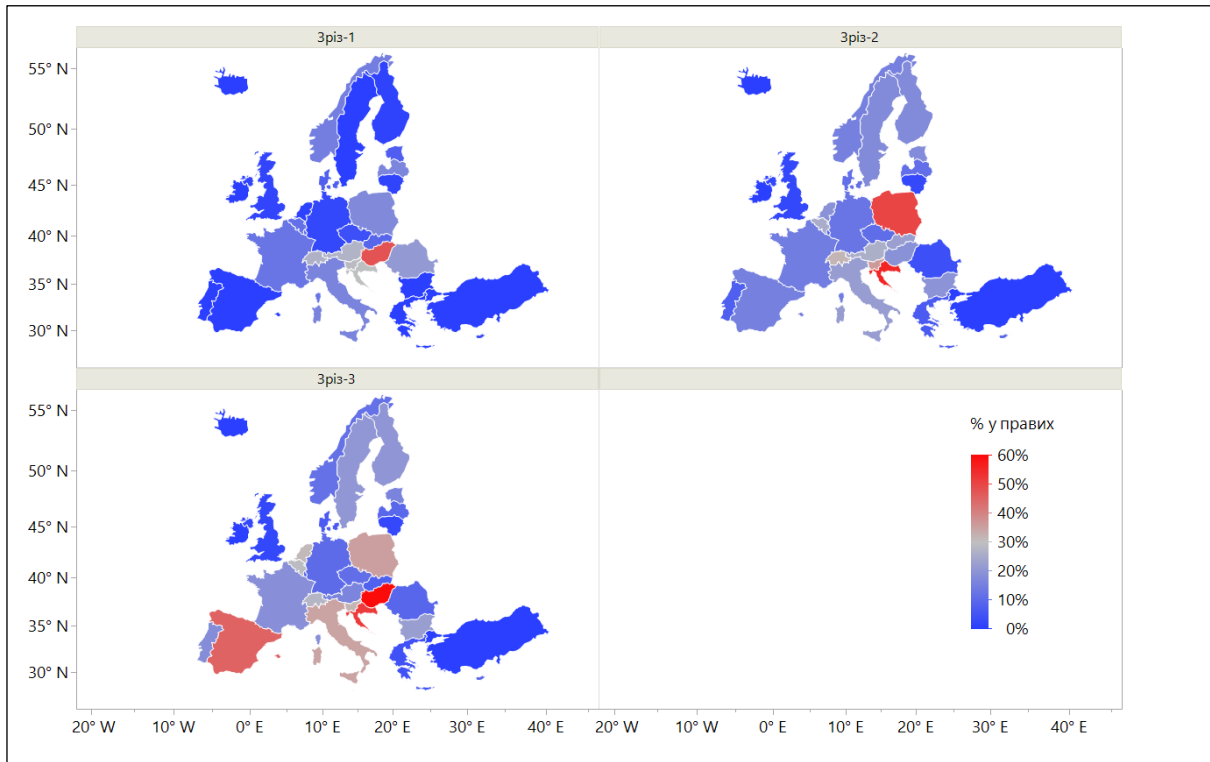

Рис. 1.7 Динаміка позицій правих 1998-2024 роки. Сумарна частка правих у розрізі кожної країни в визначені періоди парламентських виборів (складено за даними [4],[5])

Ми пробували провести регресійний аналіз і поглянути чи є зв'язок між економічними показниками в країні та %, який отримують популісти на виборах. Попри мінімально допустиму кількість спостережень, в нашому випадку це країна, ми не помітили ніякого причино наслідкового зв'язку. В якості економічних показників ми брали рівень безробіття, ВВП на душу населення, коефіцієнт нерівності Gini.

В принципі, якщо поглянути на попередні карти в динаміці, то стає очевидним, що тільки економічної складовою дуже важко описати феномен запиту на популізм. Також варто зауважити, що вибір країни в якості одного спостереження не найкращий підхід, тому що вибори відбуваються всередині країн, і в такому випадку краще брати найменші територіальні одиниці для такого аналізу – наприклад виборчі дільниці.

2.2 Чинники , що впливають на поширення популізму

Вкрай важко виділити один або декілька чинників, які впливають на поширення популізму. Ми схилиємося до думки, що є комбінація факторів, які виникають в певний час і в певному місці. Логічно припустити, що зародження популістської партії виникає тоді, коли у певної (доволі великої) групи населення зникає довіра до наявних політичних партій, які знаходяться при владі. Це дає поштовх для популістських партій, які спершу підіймають на прапор гасла з антиелітарною риторикою та пропозицією швидкого захисту великих верст населення.

Найчастіше, населення втрачає довіру у випадку:

- економічних негараздів, які впливають на незахищеність населення – безробіття, падіння рівня доходів, підвищення податків
- небезпеки або відчуття страху, які можуть породжуватися міграційними процесами в межах країни або регіону проживання
- зростання нерівності між багатими та бідними (еліти - «прості громадяни»)
- явна політична корупція

Варто зазначити, що це не повний перелік всіх факторів, які впливають на втрату довіру до політичних партій, які при владі або довго у політиці. Як тільки довіра до чинних партій втрачена, далі виникає багато тем для риторики популістів, залежно від запиту електорату. Дуже часто, можуть лунати цілком протилежні й алогічні лозунги, але в такому випадку це немає суттєвого значення, тому що популісти апелюють до емоцій.

Також не варто не дооцінювати вплив розвитку сучасних комунікаційних технологій і соціальних мереж, вони, як ми вже зазначали раніше мають суттєвий вплив на поширення альтернативної погляду в порівнянні з владою, також, використовуючи технології дуже легко апелювати до емоцій. Соціальні мережі дозволяють проводити таргетовані політичні

кампанії, які враховують місце, соціальний статус та інші демографічні характеристики. Якщо до цього всього додати гарне планування комунікаційної складової виборчої кампанії, це може дозволити мобілізувати велику кількість виборців для досягнення бажаного результату.

Варто також додати, що до економічних негараздів в країнах можуть призвести не тільки погане управління, але й інші процеси, до прикладу - глобалізація, міжнародна торгівля чи вільний рух капіталу і робочої сили. В глобальному світі, держава може втрачати певну владу над економічною складовою. До прикладу, розвиток виробництва в Китаї, впливав на зниження виробничих потужностей у західних демократій, це своєю чергою впливало на рівень безробіття «блакитних комірців», що своєю чергою мало прямий вплив на їх відчуття економічної захищеності.

Так само ми можемо сказати про рух робочої сили між країнами Європи, переїжджаючи з країн з меншим рівнем доходу в країни з більшим, робітники створюють конкуренцію на ринку праці, тим самим викликають незадоволення у місцевого населення.

В наступному розділі ми розглянемо основні фактори, окрім економічного, які так чи інакше можуть стимулювати попит на популістів серед громадян європейських країн за певних обставин, які складаються в тій чи іншій країні. Ми проаналізуємо наступні важливі питання, які впливають на риторику популістів, або які є базою для риторики популістів для мобілізації свого електорату:

- позиція щодо міграційної політики
- позиція щодо інтеграції іммігрантів та шукачів притулку
- позиція щодо екологічної стійкості
- громадські свободи і правопорядок
- позиція щодо космополітизму та націоналізму
- позиція щодо дерегуляції ринків

- важливість зменшення політичної корупції
- позиція щодо етнічних меншин
- позиція щодо інтересів міста та села
- позиція щодо державного втручання в економіку
- позиція щодо політичної децентралізації в регіони/місцевості
- позиція щодо покращення державних послуг порівняно зі зменшенням податків
- позиція щодо перерозподілу багатства від багатих до бідних
- позиція щодо соціального способу життя
- позиція щодо ролі релігійних принципів у політиці

РОЗДІЛ 3

ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОПУЛІЗМУ У КРАЇНАХ ЄС ЗА СПРЯМУВАННЯМ ПОЛІТИЧНОЇ РИТОРИКИ

В цьому розділі ми спробуємо поглянути на те, як ставляться до основних цінностей політичні сили в Європі в динаміці загалом, а також у розрізі груп – популісти та інші. Даний аналіз проводиться на основі даних Chapel Hill expert survey [6]

Як ми вже казали раніше, основним маркером популістичних партій виступає **антиелітарна риторика**. Якщо ми поглянемо на динаміку антиелітарної риторики загалом в розрізі країн, ми побачимо, загалом у 2019 році не відбулося суттєвих змін – в окремих країнах трохи збільшилась (Франція, Португалія) а в деяких навпаки зменшилась - Швеція, Норвегія, Фінляндія.

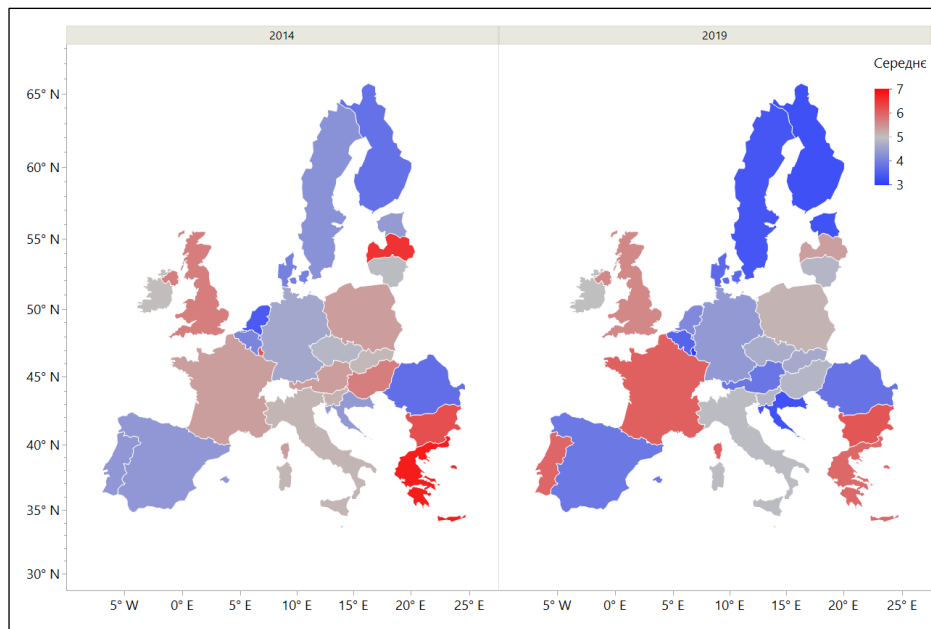

Рис. 3.1 Поширення антиелітарної риторики серед європейських країн в діяльностях партій (0- неважливо взагалі, 10-дуже важливо) (складено за даними [6])

В той самий час, якщо ми поглянемо у розрізі популісти проти інших партій. По-перше, ми побачимо, що майже в усіх країнах популістичні партії використовують антиелітарну риторіку. Ба більше, в деяких країнах спостерігається більш радикально вживатися ця риторика. Найбільш нейтральною в цьому плані є балтійські країни (рис. 3.2)

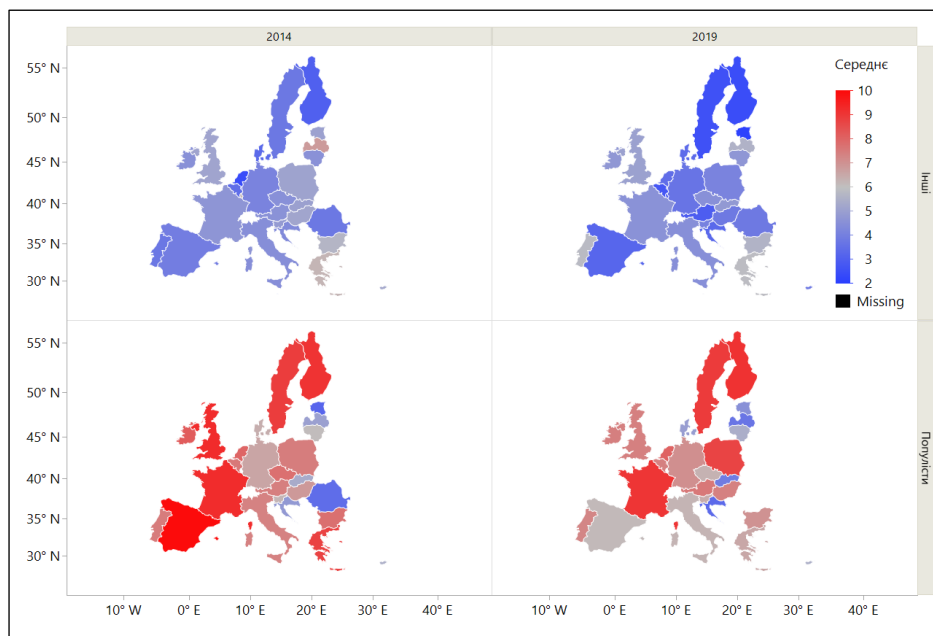

Рис. 3.2 Поширення антиелітарної риторики серед європейських країн в діяльностях партій популісти - не популісти(0- неважливо взагалі, 10- дуже важливо) (складено за даними [6])

Парламентські вибори в Португалії, виявилися яскравим прикладом, коли партія Чега використала невдоволення політичною корупцією, антиелітарними настроями і ще міграційною політикою. В результаті виборів вони здобули 18.1 %, що складає 50 місць в парламенті. Варто зазначити, що ця партія являється крайнє правою і як ми бачимо, вона стрімко набула популярність перед самими виборами. Ультра права популістична партія забрала голоси соціалістів і демократичного альянсу.

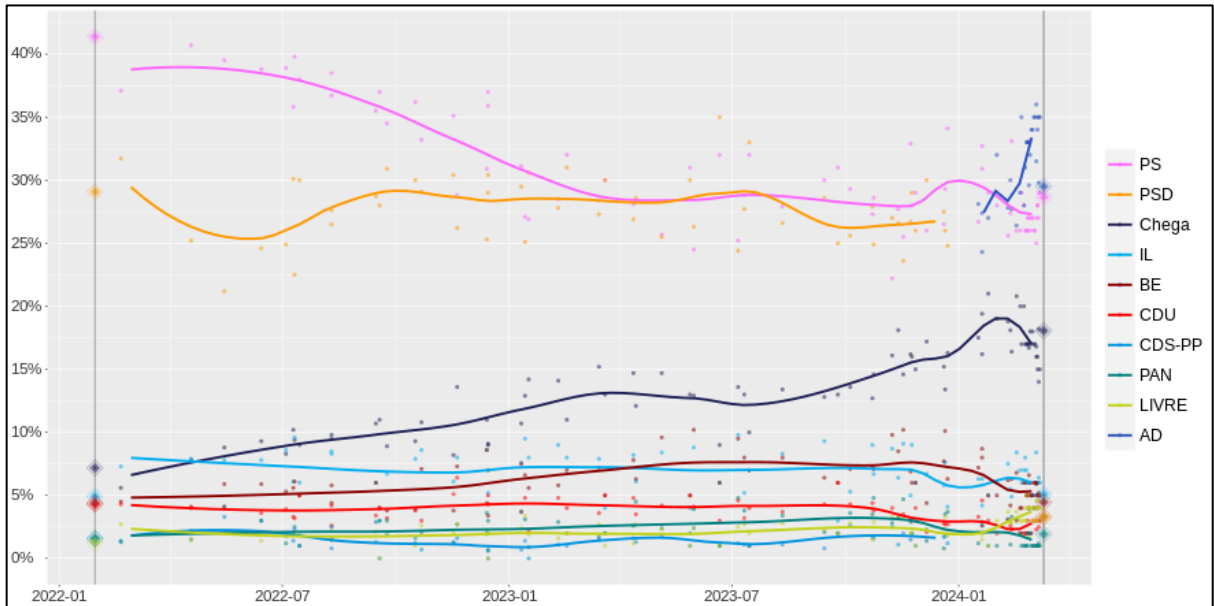

Рис. 3.3 Опитування громадської думки в Португалії (складено за даними [7])

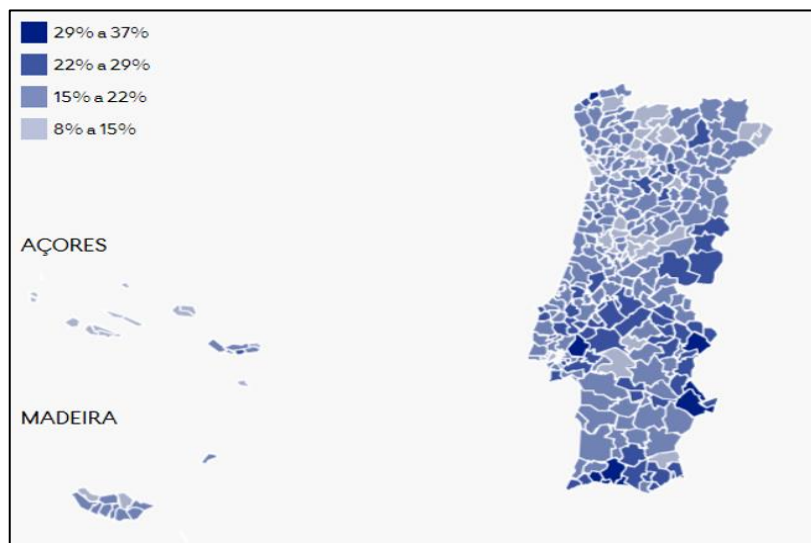

Рис. 3.4 Відсоток голосів відданих за Чегу у розрізі муніципалітетів на виборах у Португалії (складено за даними [8])

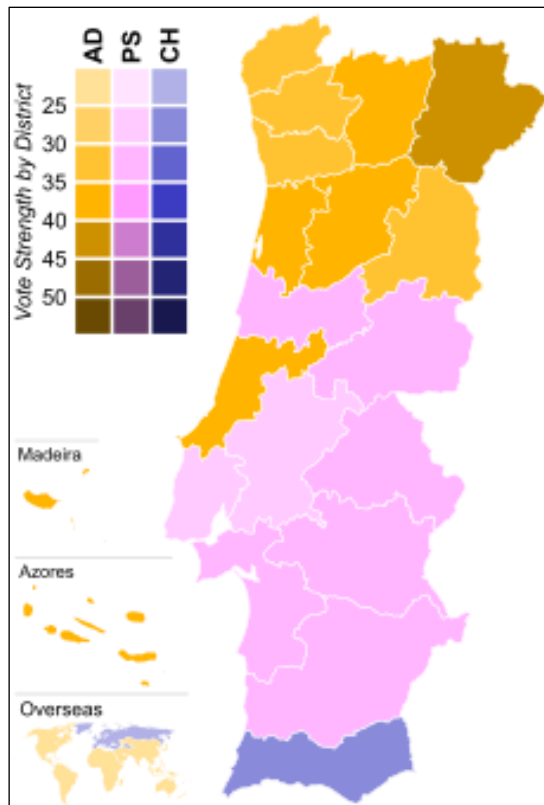

Рис. 3.5 Сильні позиції партій по регіонам(складено за даними [9])

Прихильники Чегі частіше живуть у сільській місцевості, ніж у містах, тому опорою партії можна вважати село та деякі малі і середні міста. Варто відзначити, що Чегі також привертала увагу до проблеми розриву між містом і селом (центром і периферією)

Сильна підтримка Чегі серед молоді (особливо чоловіків) відображає прагнення до змін і неприйняття політичного істеблішменту, що підкреслює ефективність популістських наративів у мобілізації підтримки серед розчарованих сегментів суспільства.

Випадок Алгарве є наочною демонстрацією того, як і внаслідок чого популісти здобувають голоси. Алгарве - головний туристичний центр Португалії з ВВП на душу населення, вищим за середній по країні. Але це також регіон із сильним соціальним розшаруванням, з нижчими зарплатами і

вищим рівнем бідності, ніж у середньому по країні. За словами португальського журналіста".Алгарве - це кульмінація безправ'я. Це регіон, де люди відчують себе забутими. Це регіон, який відчуває себе забутим двома партіями, що керують країною, який відчуває себе все далі та далі від Лісабона, і який, оскільки його жителі відчувають, що їхніми проблемами нехтують, звернувся до Чегі навіть не як до протестного голосування, а як до корисного голосування".

Якщо поглянути на те, як відносяться політичні партії до проблем зменшення **політичної корупції**, і яку риторику вони використовують, то, на перший погляд, може здатися, що це дуже важлива проблема для них (Рис 3.6). Але якщо ми поглянемо у розрізі популісти - інші (Рис 3.7), то ми побачимо що це не характерна ситуація для популістів, а навпаки для не популістів в тих країнах де у владі знаходяться популісти. В скандинавських країнах і в Німеччині найменше приділяють цьому увагу.

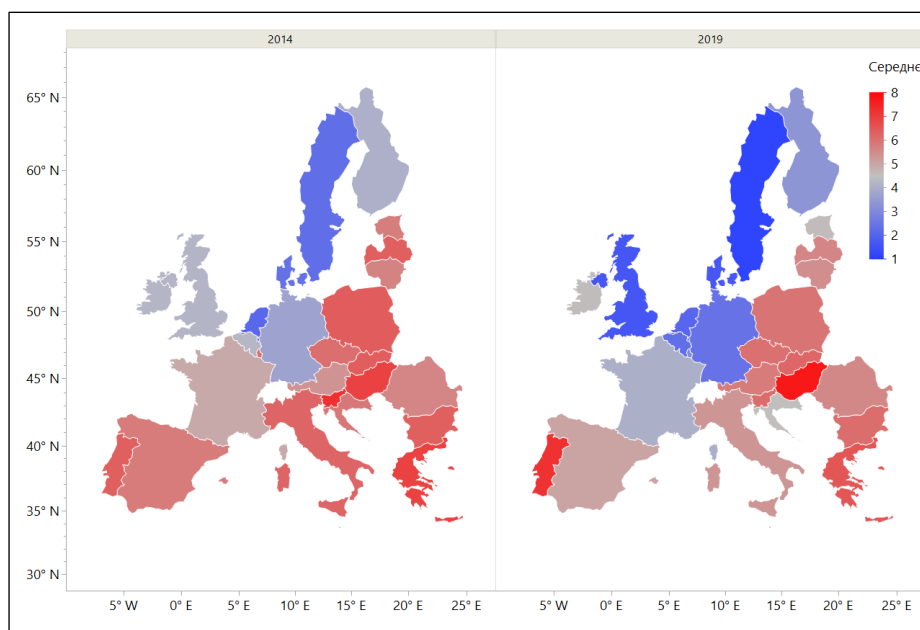

Рис. 3.6 Відношення до проблеми зменшення політичної корупції (0-зовсім неважливо, 10 – дуже важливо) (складено за даними [6])

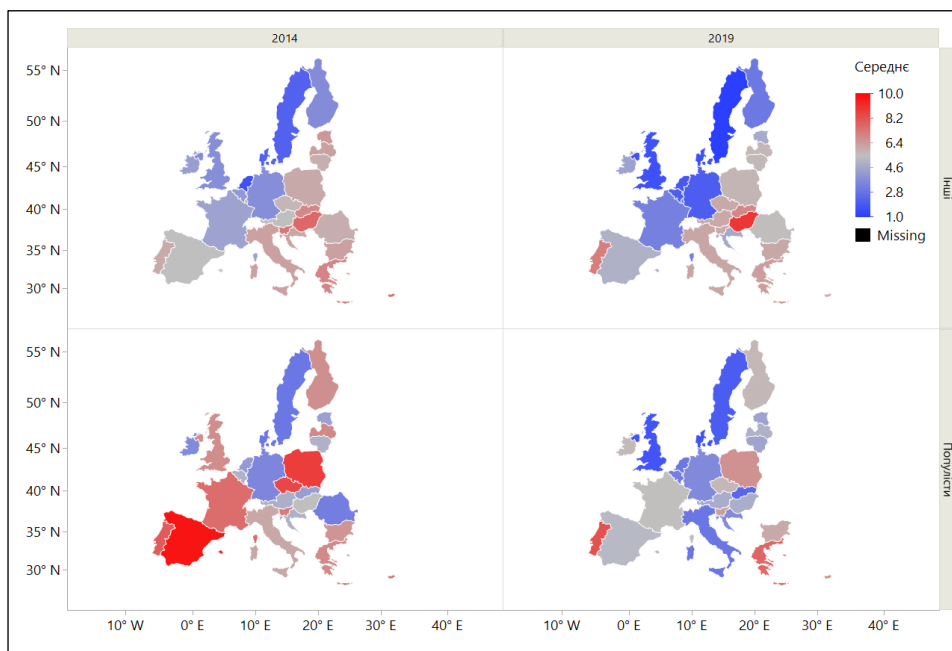

Рис. 3.7 Відношення до проблеми зменшення політичної корупції в динаміці популісти vs інші (0-зовсім неважливо, 10 – дуже важливо) (складено за даними [6])

Ми спостерігаємо зменшення підтримки по дерегуляції ринків майже в усіх країнах. Якщо говорити про популістів, то залежно від країни у них протилежна риторика. У Великобританії, Італії, Португалії та скандинавських країнах вони підтримують дерегуляцію ринків, в інших навпаки - виступають за більшу керованість ринками.

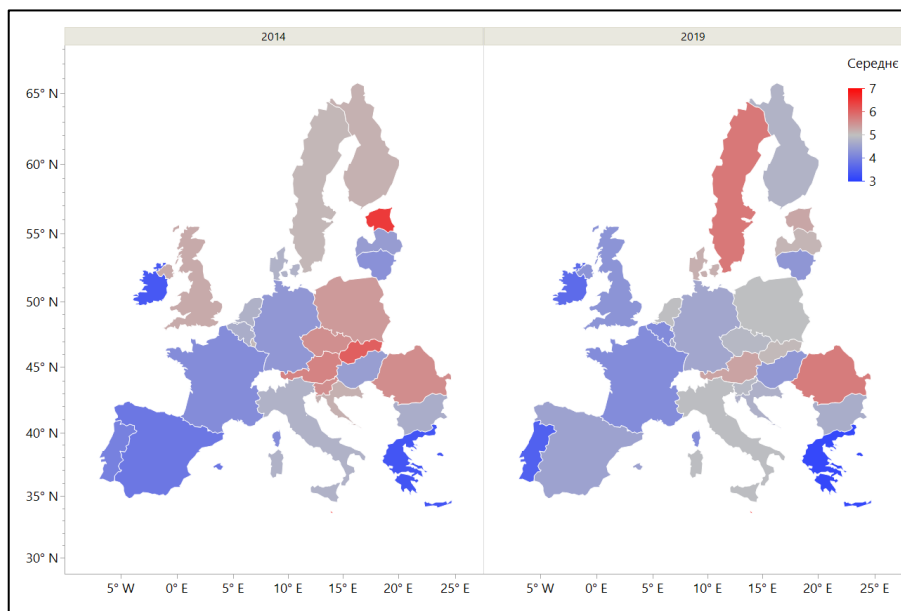

Рис. 3.8 Позиція щодо дерегуляції ринків (0 – категорично проти дерегуляції, 10 – підтримують дерегуляцію ринків) (складено за даними [6])

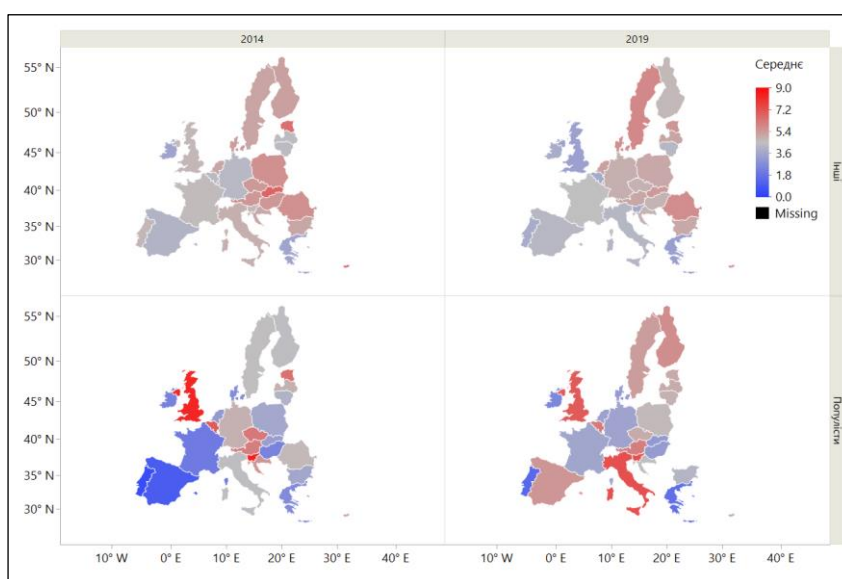

Рис. 3.9 Позиція щодо дерегуляції ринків популісти vs інші (0 – категорично проти дерегуляції, 10 – підтримують дерегуляцію ринків) (складено за даними [6])

Дуже показовим прикладом, як і з антиелітарною риторикою є риторика і позиція з приводу розширення **прав етнічних меншин**. Загалом, якщо усереднити більшість країн не схильні розширювати права меншин. Виглядає

радше поміркована риторика. Але якщо поглянути на картинку у розрізі популістів та інших, тут все стає на свої місця, всі європейські популісти в даному питанні солідарні, окрім Португалії й Іспанії, вони як не були прихильниками розширення прав меншин, так і залишились ними на 2019 рік.

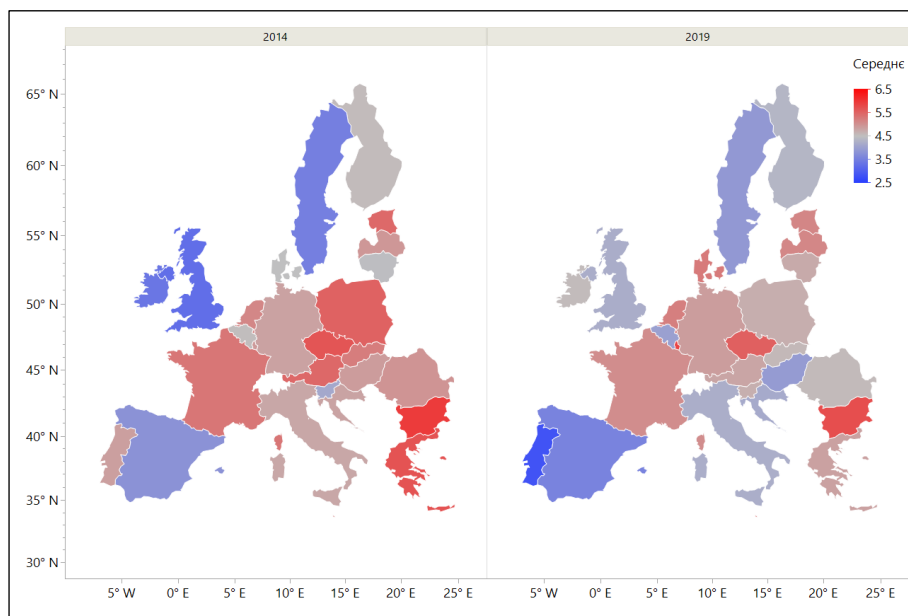

Рис. 3.10 Позиція щодо розширення прав етнічних меншин (0 – сильно підтримують розширення прав, 10 – не підтримують розширення прав)
(складено за даними [6])

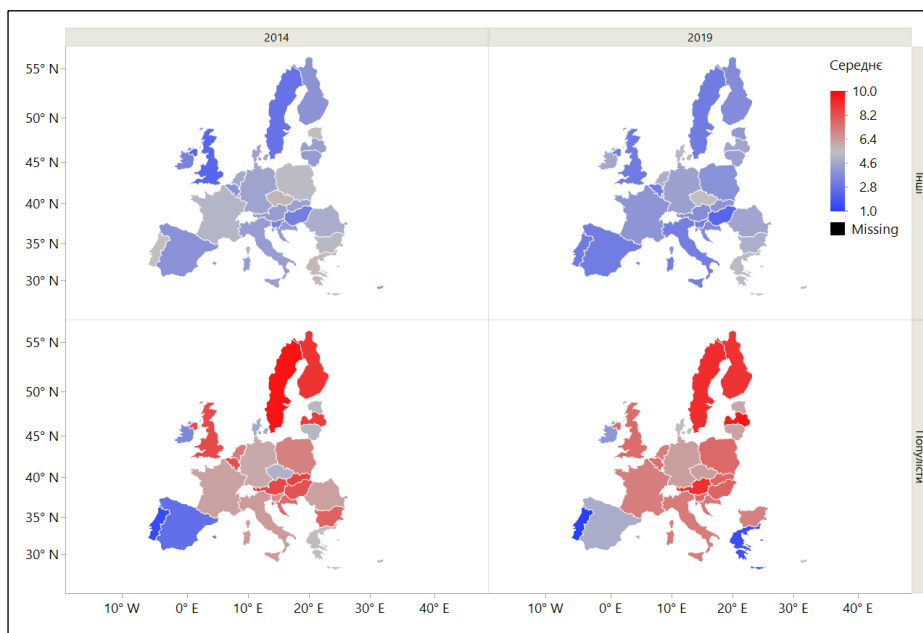

Рис. 3.11 Позиція щодо розширення прав етнічних меншин популісти vs інші (0 – сильно підтримують розширення прав, 10 – не підтримують розширення прав) (складено за даними [6])

Міграційна політика, являється якщо не основною, то точно однією з дуже важливих аргументів у популістів в їх риторичі і мобілізації свого електорату. Всі популісти Європи в цьому питанні солідарні, за виключенням португальців. Ситуація повторює відношення до еліт і до розширення прав національних меншин. Це дуже чутлива тема в західних суспільствах, особливо серед більш літніх традиціоналістів. Проблема в тому, цю тему підіймають не тільки політики всередині країни, а і вороги за межами, як до прикладу Росія. Ба більше, Лукашенко відверто шантажує ЄС біженцями з країн, де відбуваються конфлікти. Біженці стали зброєю в руках Білорусії і Росії.

На нещодавніх виборах в Нідерландах, в основному через це і через страх перед біженцями мусульманами Герт Вільдерсон здобув перемогу зі своєю партією на дострокових парламентських виборах.

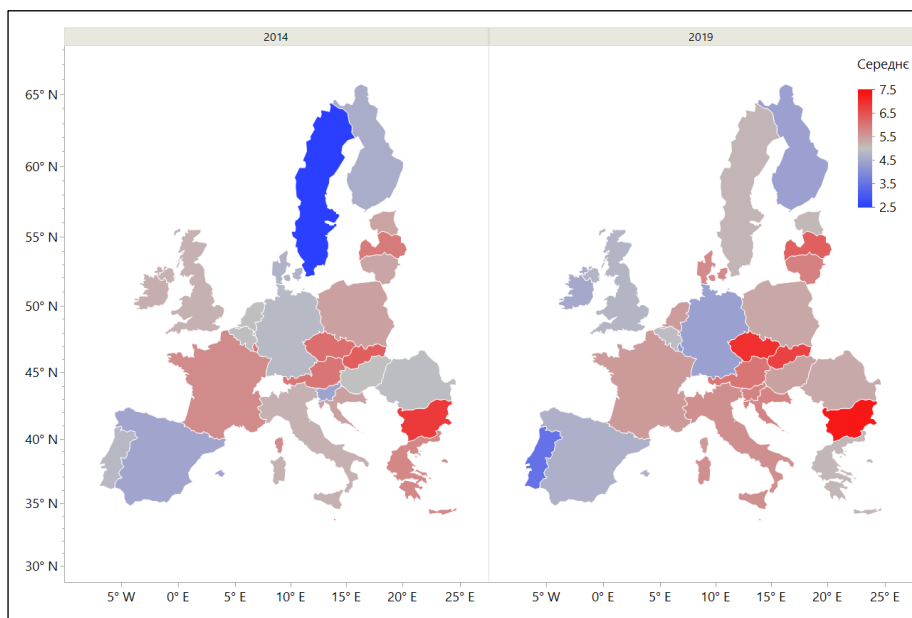

Рис. 3.12 Позиція щодо іміграційної політики (0 – виступають за ліберальну політику, 10 – обмежувальна політика щодо іміграції) (складено за даними [6])

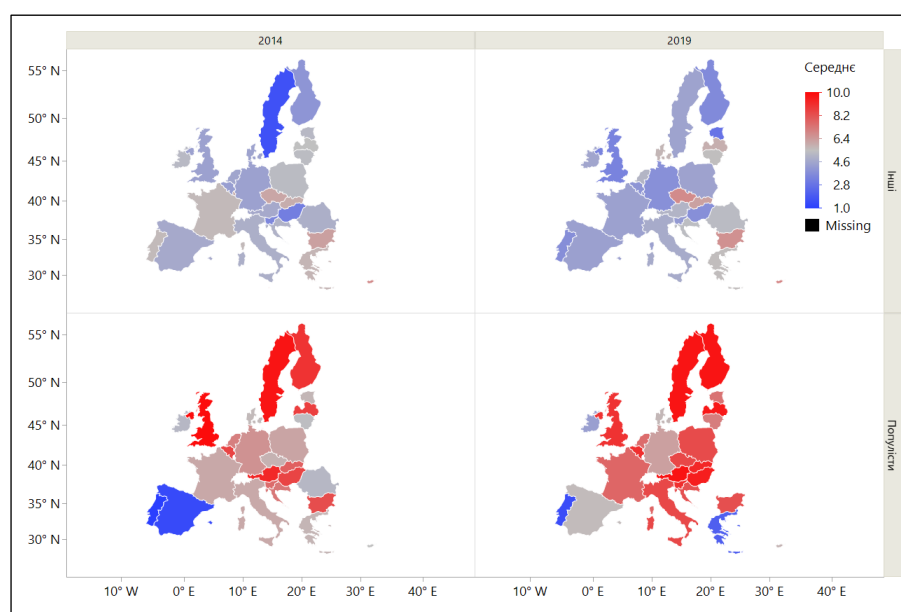

Рис. 3.13 Позиція щодо іміграційної політики популісти vs інші (0 – виступають за ліберальну політику, 10 – обмежувальна політика щодо іміграції) (складено за даними [6])

Результати виборів в Нідерландах в порівнянні з 2021 роком

(складено за даними [10])

Партія	Лідер	Частка, %	Кількість місць	Різниця місць
PVV	Герт Вілдерс	23.49	37	20
GL/PvdA	Франс Тіммерманс	15.75	25	8
VVD	Ділан Єшильгоз	15.24	24	-10
NSC	Пітер Омтцігт	12.88	20 Нова	
D66	Роб Джеттен	6.29	9	-15
BBB	Кароліна ван дер Плас	4.65	7	6
CDA	Анрі Бонтенбаль	3.31	5	-10
SP	Ліліан Марійніссен	3.15	5	-4
Denk	Стефан ван Баарле	2.37	3	0
PvdD	Естер Увеханд	2.25	3	-3
FvD	Тьєррі Бодє	2.23	3	-5
SGP	Кріс Стоффер	2.08	3	0
CU	Мір'ям Біккер	2.04	3	-2
Volt	Лоренс Дассен	1.71	2	-1
JA21	Юст Еердманс	0.68	1	-2

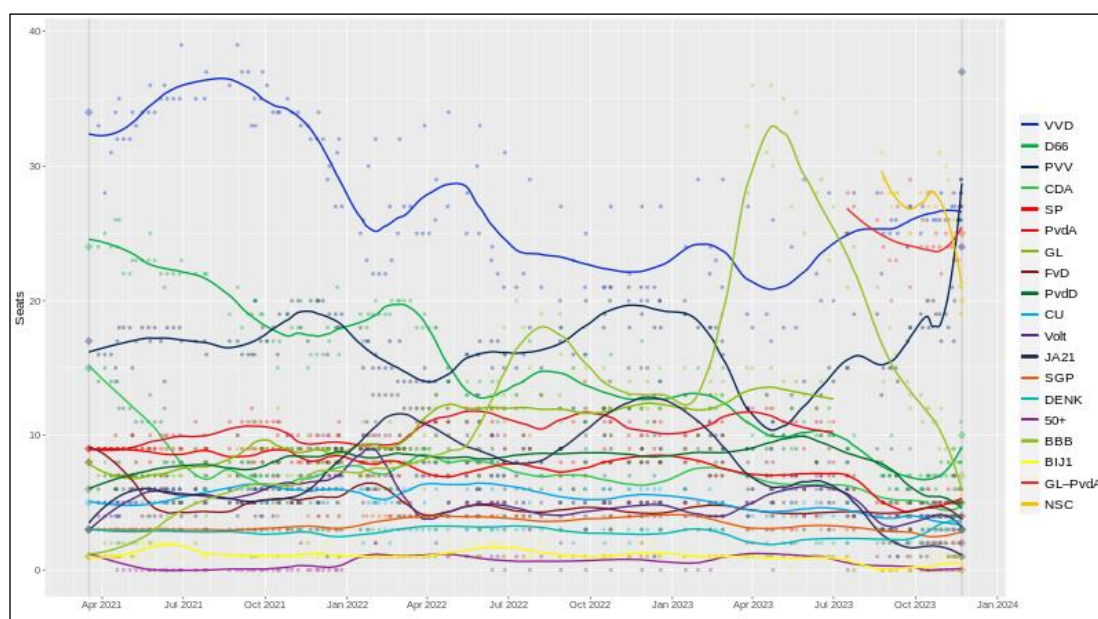

Рис. 3.16 . Опитування громадської думки в Нідерландах (складено за даними [11])

Ситуація з інтеграцією мігрантів і шукачів притулку має негативну кореляцію з розширенням прав мігрантів. Очевидно, що країни, які виступають за розширення прав мігрантів і добре ставляться до мігрантів

прагнуть підтримувати мультикультуралізму, інші – навпаки, підтримують асиміляцію мігрантів.

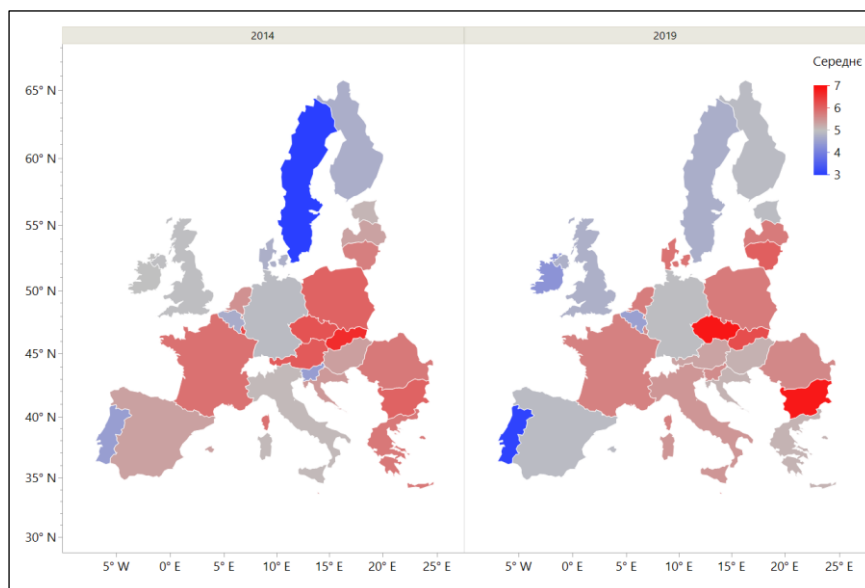

Рис. 3.17 Позиція щодо інтеграції мігрантів і шукачів притулку (0 – сильно підтримують мільтикультуралізм , 10 – підтримують асиміляцію)
(складено за даними [6])

Якщо поглянути на ситуацію у розрізі популісти-інші, то ми також спостерігаємо зовсім протилежне бачення на проблему. Популісти всіх країн, за виключенням Португалії виступають за повну асиміляцію. Цікаво, що з часом, ситуація ще більше схиляється до асиміляції (рис. 3.18).

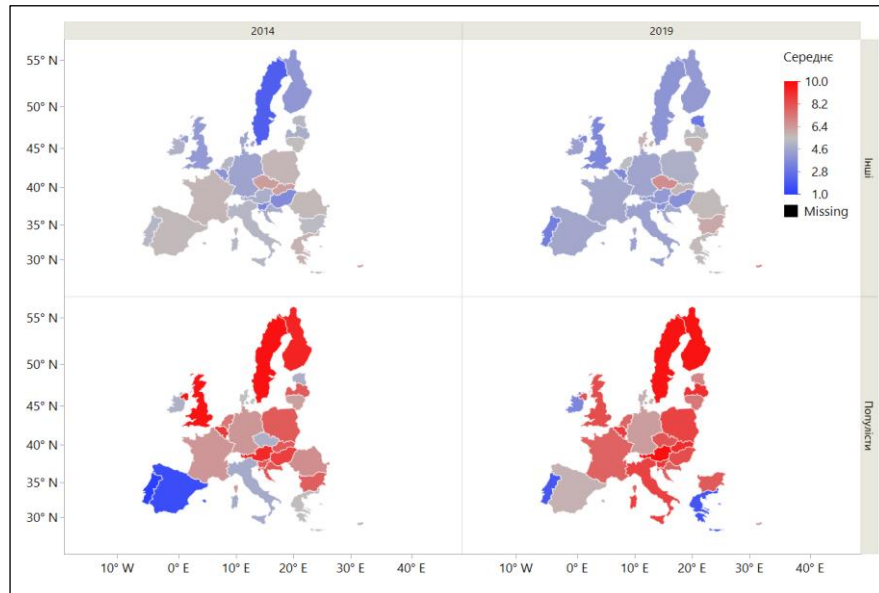

Рис. 3.18 Позиція щодо інтеграції мігрантів і шукачів притулку популісти vs інші (0 – сильно підтримують мільтикультуралізм , 10 – підтримують ассиміляцію) (складено за даними [6])

З приводу позиції щодо покращення державних послуг, що своєю чергою веде до збільшення податкового навантаження на громадян чи навпаки зниженню податків, але економії на державних послугах можна констатувати, що немає єдиного патерну поведінки і змін у часі в Європі. Навіть при поділі на популістів і інших ми не спостерігаємо суттєвої різниці. Варто лише зазначити, що в країнах де більш лівацькі популісти, то там за покращення послуг. Див. (рис. 3.19-3.20)

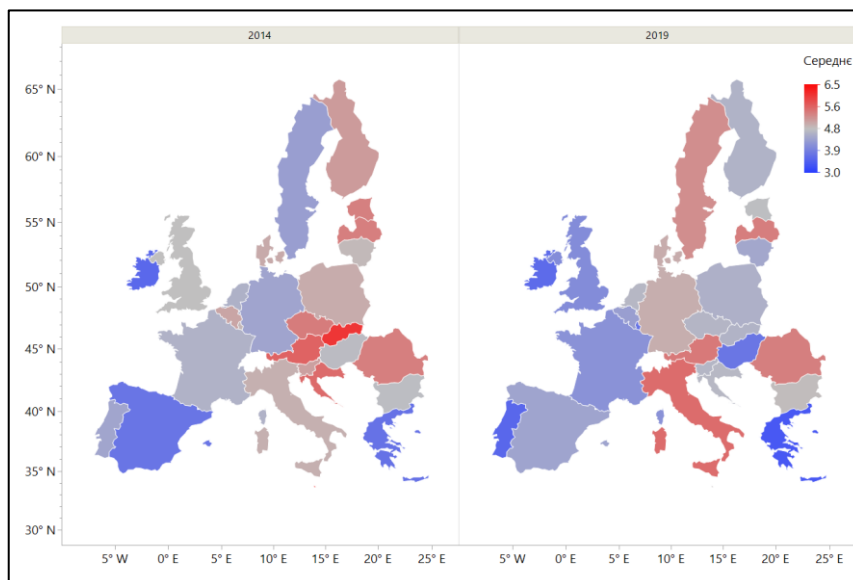

Рис. 3.19 Позиція щодо покращення державних послуг порівняно зі зменшенням податків (0 – за покращення державних послуг , 10 – зниження податків) (складено за даними [6])

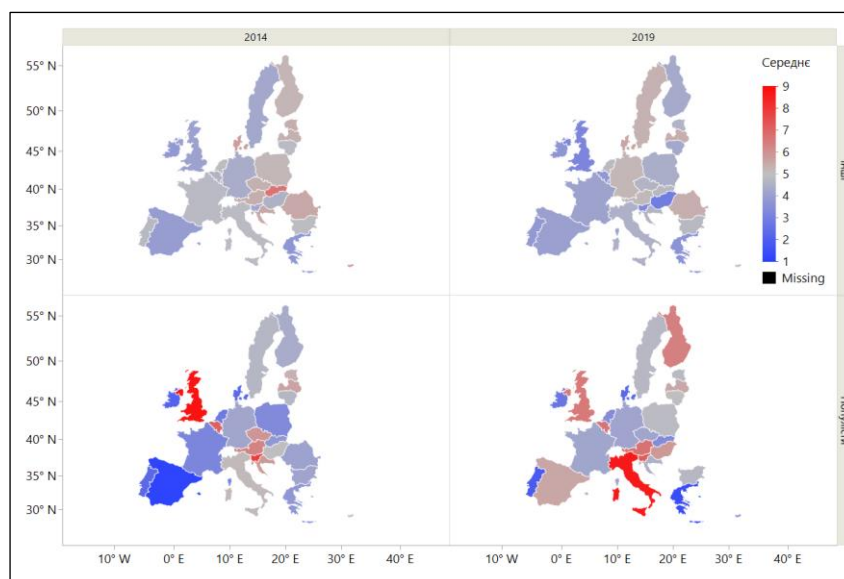

Рис. 3.20 Позиція щодо покращення державних послуг порівняно зі зменшенням податків популісти vs інші(0 – за покращення державних послуг , 10 – зниження податків) (складено за даними [6])

Якщо дивитися, чи пропонують партійні лідери дотримуватися релігійних принципів у політиці, то загальна картина свідчить про те, що це стає менш актуальним. Раніше це було дуже актуально для східної і південної Європи (рис 3.21)

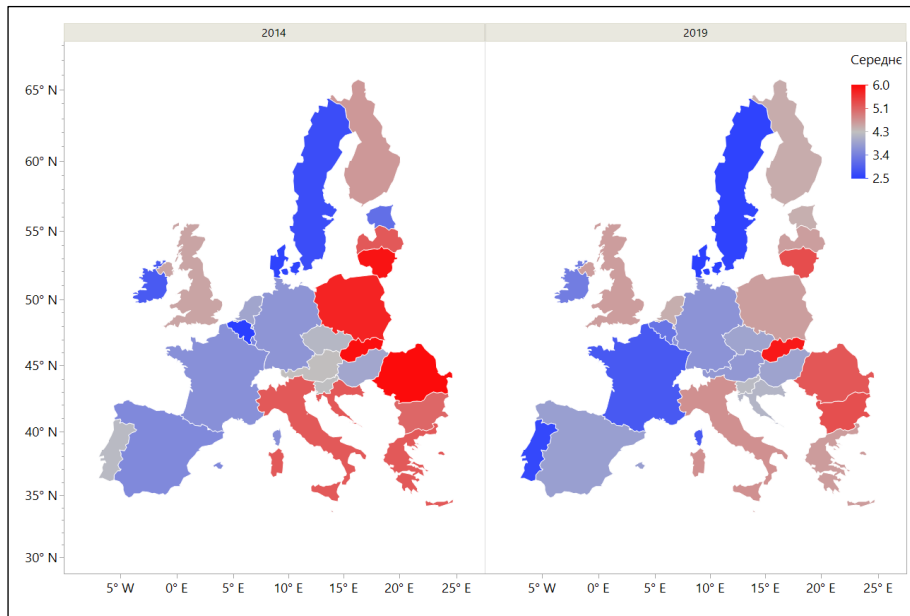

Рис. 3.21 Позиція щодо релігійних принципів у політиці(0 – рішуче проти , 10 – сильно підтримують) (складено за даними [6])

У розрізі популісти – інші, ми бачимо, що ця тенденція зберігається, тут бачимо чітку регіональну особливість – східна Європа і Італія за дотримання релігійних принципів. Скоріше за все, це пов'язано з релігією, яку сповідують мешканці цих країн – в першу чергу це католицизм. (рис. 3.22)

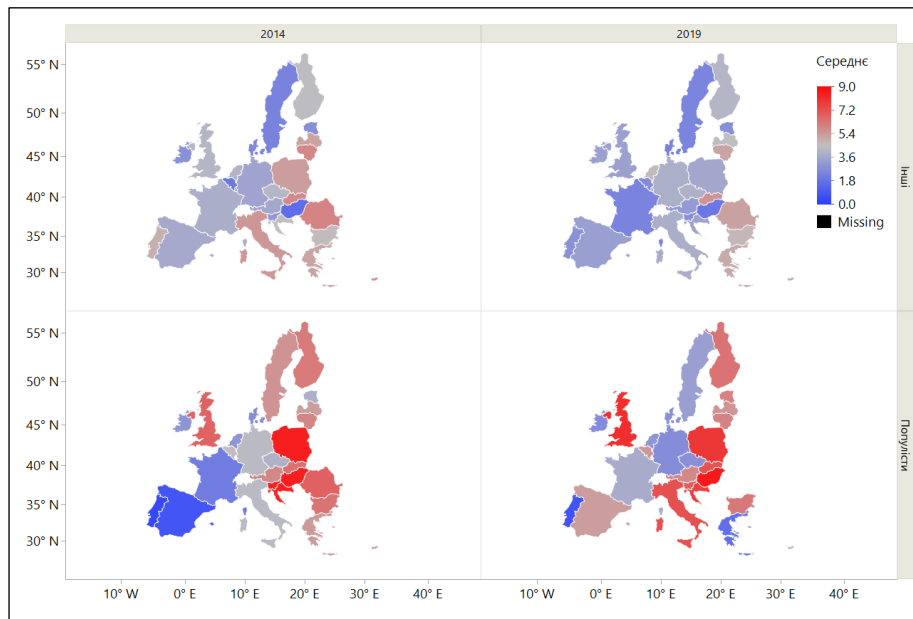

Рис. 3.22 Позиція щодо релігійних принципів у політиці популісти vs інші(0 – рішуче проти , 10 – сильно підтримують) (складено за даними [6])

Щодо втручання в економіку країни, ми не спостерігаємо суттєвих змін з попереднім періодом. В цьому питанні немає однастайності як між країнами ЄС так і у розрізі популісти-інші (рис. 3.23)

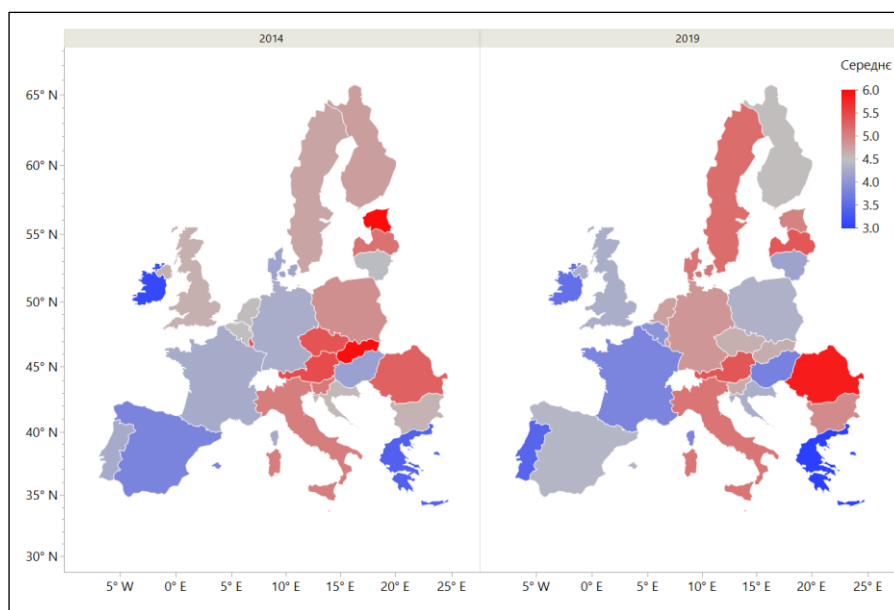

Рис. 3.23 Позиція щодо державного втручання в економіку (0 – підтримують втручання , 10 – не підтримують втручання) (складено за даними [6])

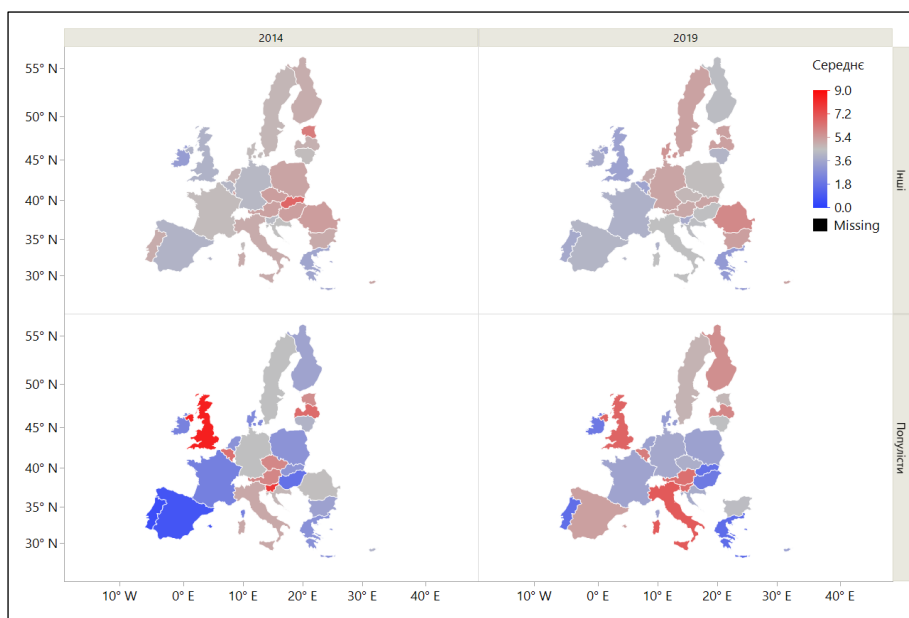

Рис. 3.24 Позиція щодо державного втручання в економіку популісти vs інші(0 – підтримують втручання , 10 – не підтримують втручання) (складено за даними [6])

В питанні підтримки громадянських свобод чи підтримці заходів порядку, яку своєю чергою можуть обмежувати громадянські свободи, загалом позиція країн більш менш однакова, трохи є зсуви в сторону громадянських свобод (рис 3.25)

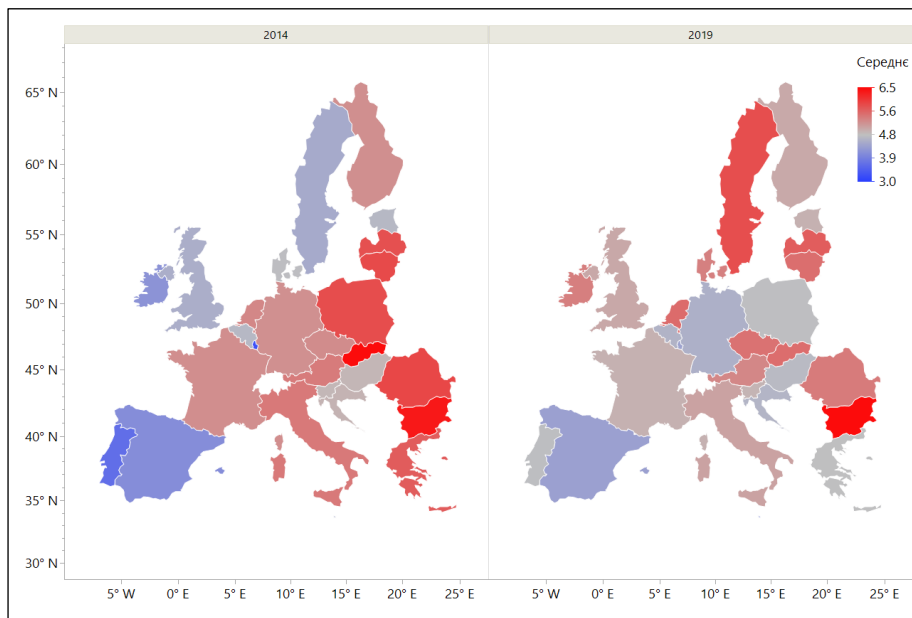

Рис. 3.25 Позиція щодо громадянських свобод і правопорядку (0 – сильно підтримують права і свободи , 10 – рішуче підтримують заходи з боротьби зі злочинністю) (складено за даними [6])

Якщо дивитися у розрізі популісти – інші, ми можемо бачити однаковий патерн між роками як для популістів, так і для інших політичних сил. При цьому у них кардинально різняться погляди – популісти пропонують обмежувати свободу у більше контролювати, що й не дивно, тому, що для них характерний авторитаризм.

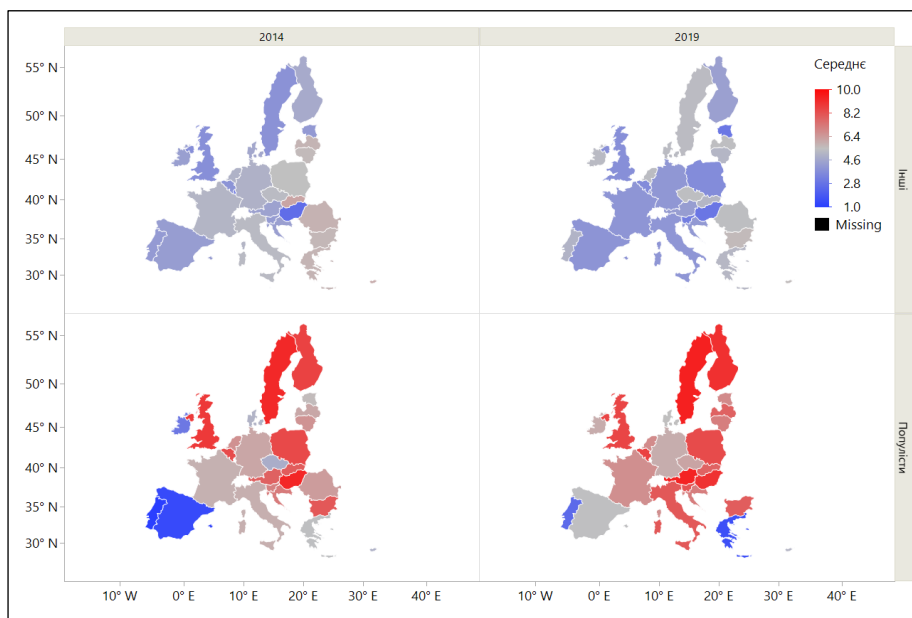

Рис. 3.26 Позиція щодо громадянських свобод і правопорядку популісти vs інші (0 – сильно підтримують права і свободи , 10 – рішуче підтримують заходи з боротьби зі злочинністю) (складено за даними [6])

Популісти рішуче не підтримують політичну децентралізацію в країні. Особливо це стосується східної Європи. В центрі, на півночі доволі помірковані позиції.

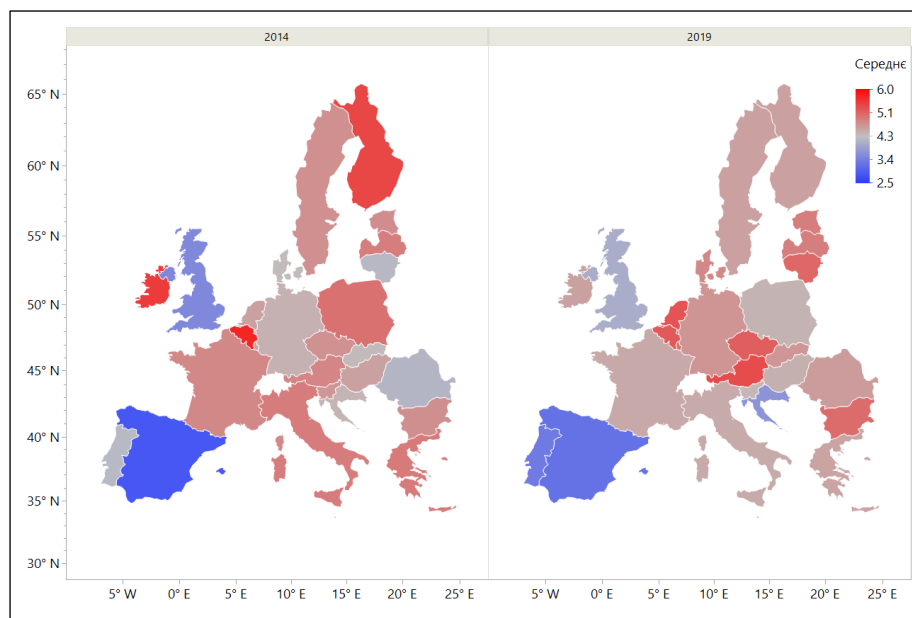

Рис. 3.27 Позиція щодо політичної децентралізації (0 – сильно підтримують , 10 – рішуче не підтримують децентралізацію) (складено за даними [6])

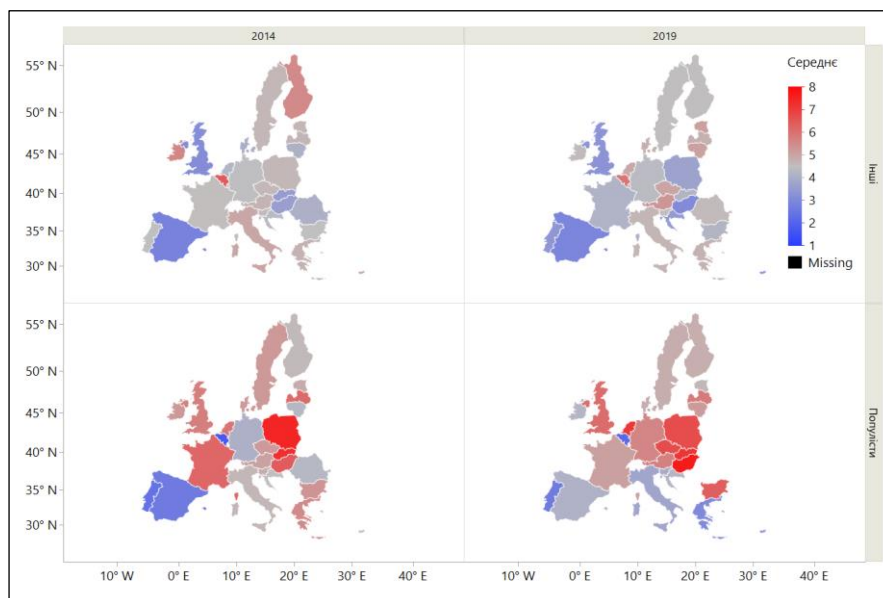

Рис. 3.28 Позиція щодо політичної децентралізації популісти vs інші (0 – сильно підтримують, 10 – рідше не підтримують децентралізацію)
(складено за даними [6])

Загалом питання захисту навколишнього середовища більше турбує «зелених», а ніж популістів. Це в першу їх електоральна територія. Популісти радше зменшать витрати на підтримку навколишнього середовища для зменшення фінансового тягара на держави. Це і не дивно, тому що у більшості з них горизонт планування короткий, від виборів до виборів. І проблема навколишнього середовища не є проблемами їх електорату. Не виключено, що з часом, ця проблема набуде більшої гостроти і тоді популістичні політики використають і цю платформу.

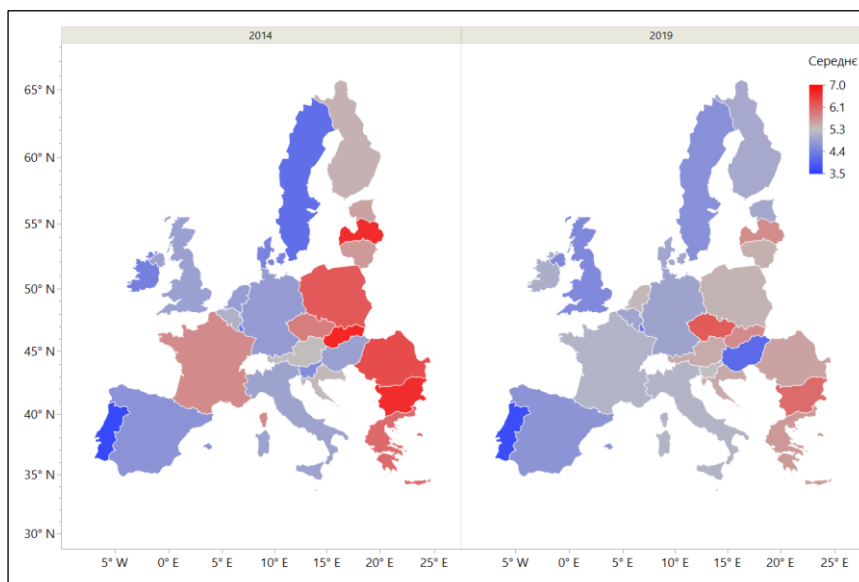

Рис. 3.29 Позиція щодо навколишнього середовища (0 – активно підтримує захист довкілля навіть ціною економічного зростання , 10 – сильно підтримує економічне зростання навіть ціною захисту довкілля) (складено за даними [6])

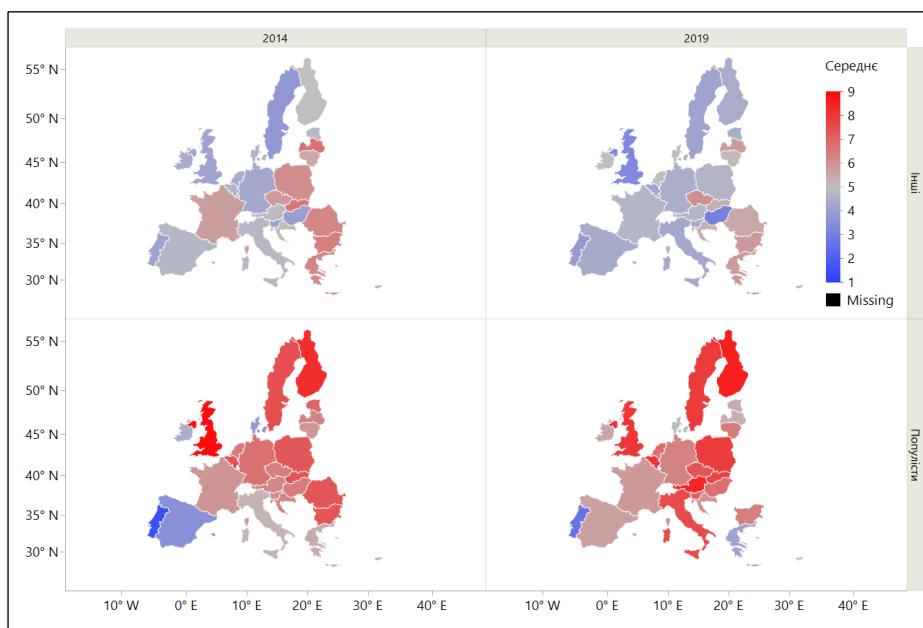

Рис. 3.30 Позиція щодо навколишнього середовища популяції vs інші(0 – активно підтримує захист довкілля навіть ціною економічного зростання , 10 – сильно підтримує економічне зростання навіть ціною захисту довкілля) (складено за даними [6])

Загалом дані свідчать, що **позиція щодо інтеграції з ЄС** стає все кращою (рис. 3.31). Все більше країн більше підтримують, а ніж не підтримують інтеграцію

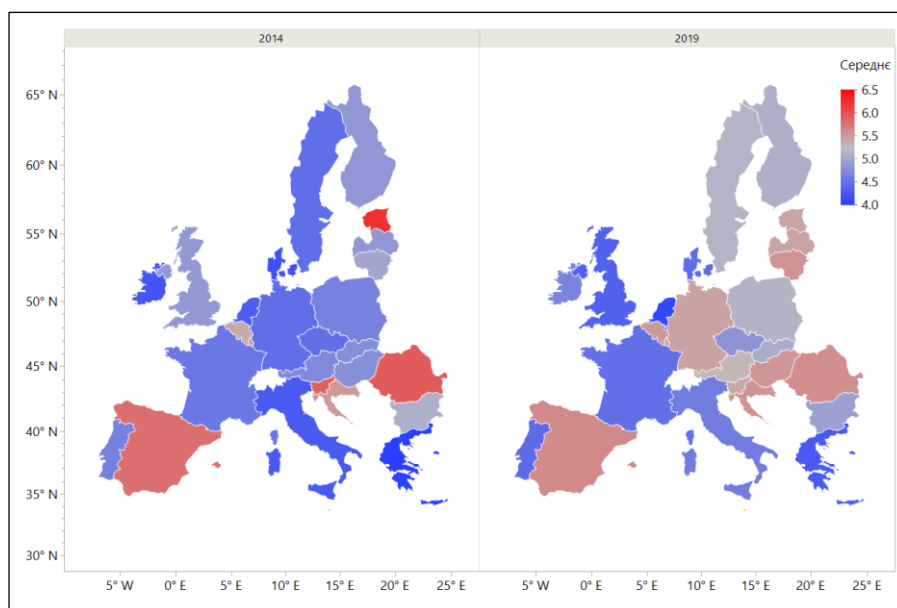

Рис. 3.31 Позиція щодо орієнтації на інтеграцію з ЄС (1 – сильно проти , 7 – сильно підтримують інтеграцію з ЄС) (складено за даними [6])

Важливо зауважити, що в цьому випадку не популісти солідарні між країнами - сильно підтримують інтеграцію з ЄС, при чому з року в рік ця підтримка зростає. Тоді як популісти, навпаки не підтримують цього, хоча і менш скептично відносились до цього у 2019 році проти 2014 року. (рис. 3.32)

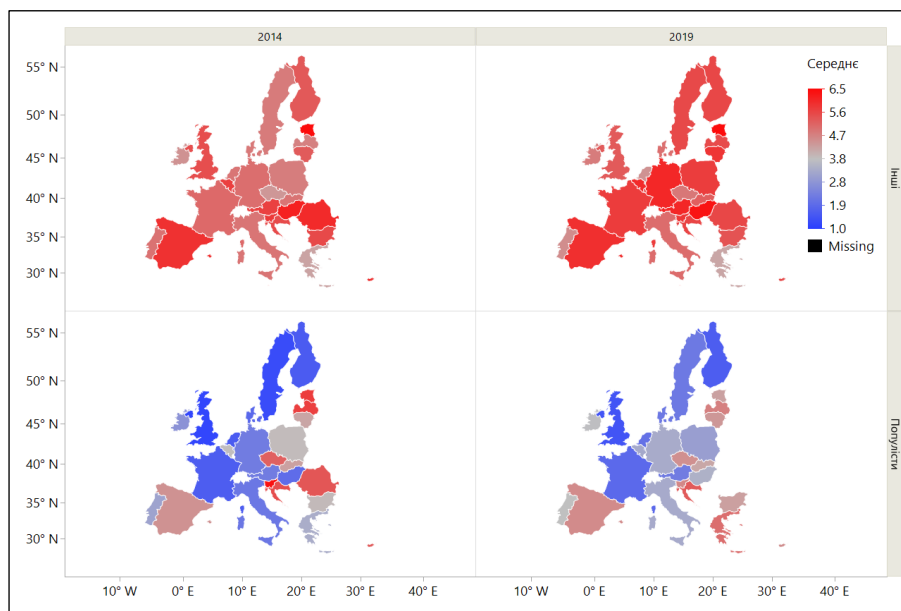

Рис. 3.32 **Позиція щодо орієнтації на інтеграцію з ЄС** **популісти vs інші(1**
– сильно проти , 7 – сильно підтримують інтеграцію з ЄС) *(складено за*
даними [6])

Ситуація щодо **космополітизму чи націоналізму** дуже схожа з ситуацією щодо міграційної політики, виступу проти еліт. Популісти рішуче налаштовані проти космополітизму й експлуатують підтримку націоналізму. В той самий час не популісти мають зовсім іншу думку. Це характерно для всіх країн Європи.

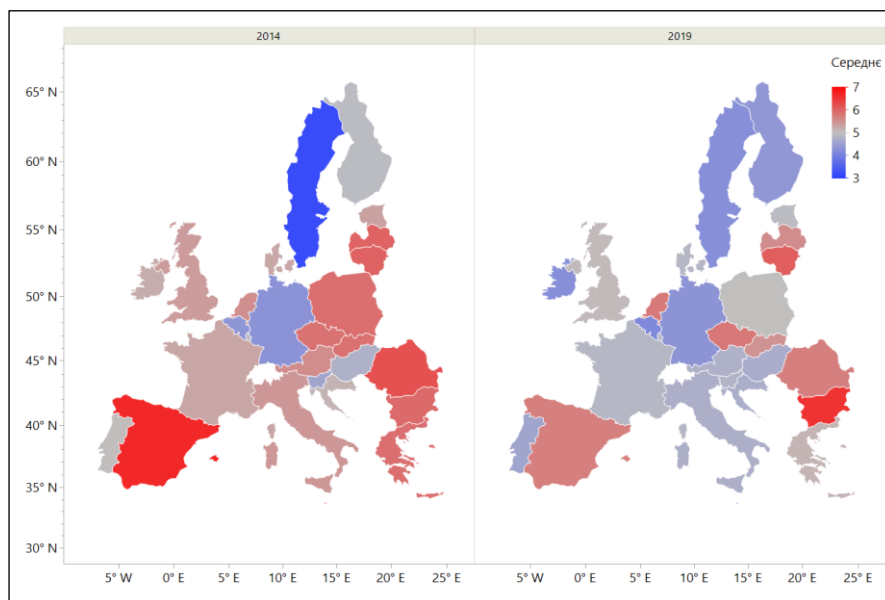

Рис. 3.33 Позиція щодо космополітизму і націоналізму (0 – підтримка космополітизму , 10 – сильно підтримують націоналізм) (складено за даними [6])

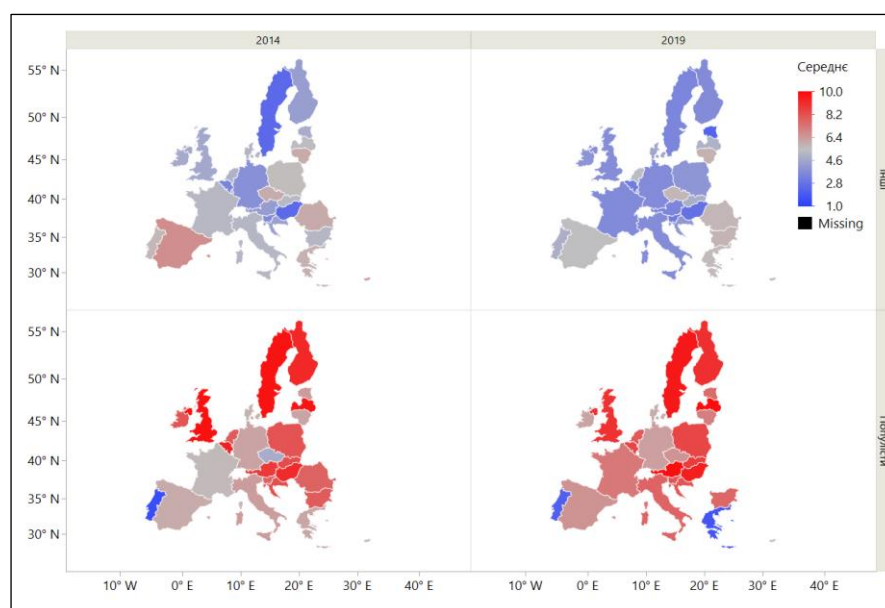

Рис. 3.34 Позиція щодо космополітизму і націоналізму популісти vs інші(0 – підтримка космополітизму , 10 – сильно підтримують націоналізм) (складено за даними [6])

Дуже цікаве питання перерозподілу багатства, в якому немає згоди як між популістами у розрізі країн і у динаміці. По цьому питанню якщо додати приналежність до лівих чи правих , то ситуація стає зрозумілою. В країнах де

переважають ліві популісти, риторика розвивається в сторону перерозподілу багатства, там де праві , навпаки.

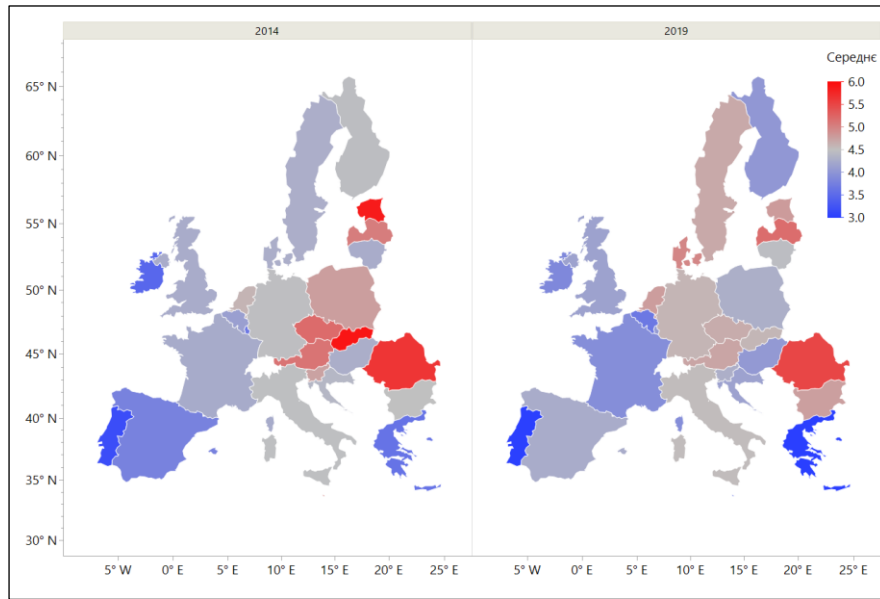

Рис. 3.35 Позиція щодо перерозподілу багатства від багатих до бідних (0 – підтримують перерозподіл , 10 – сильно проти перерозподілу) (складено за даними [6])

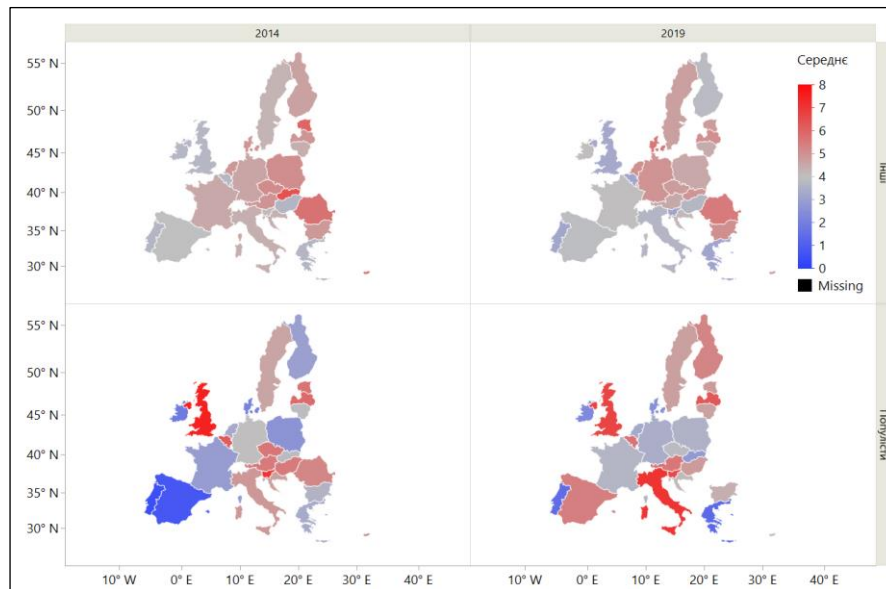

Рис. 3.36 Позиція щодо перерозподілу багатства від багатих до бідних популісти vs інші(0 – підтримують перерозподіл , 10 – сильно проти перерозподілу) (складено за даними [6])

Питання соціального способу життя, це ще одне питання, яке формує солідарність між всіма популістами за межами національних кордонів. Це ще одна тема, яку вони експлуатують серед своїх виборців. Знов же таки, це добре вписується в теорію культурної реакції.

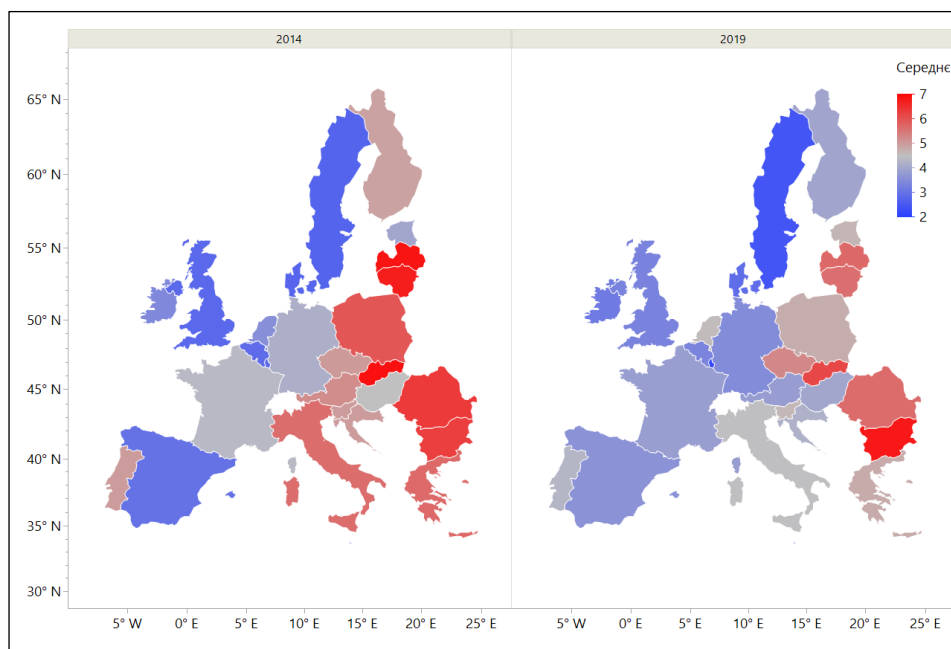

Рис. 3.37 **Позиція щодо соціального способу життя (права сексуальних меншин, гендерна рівність, інше)(0 – сильно підтримують ліберальний підхід, 10 – проти ліберального підходу) (складено за даними [6])**

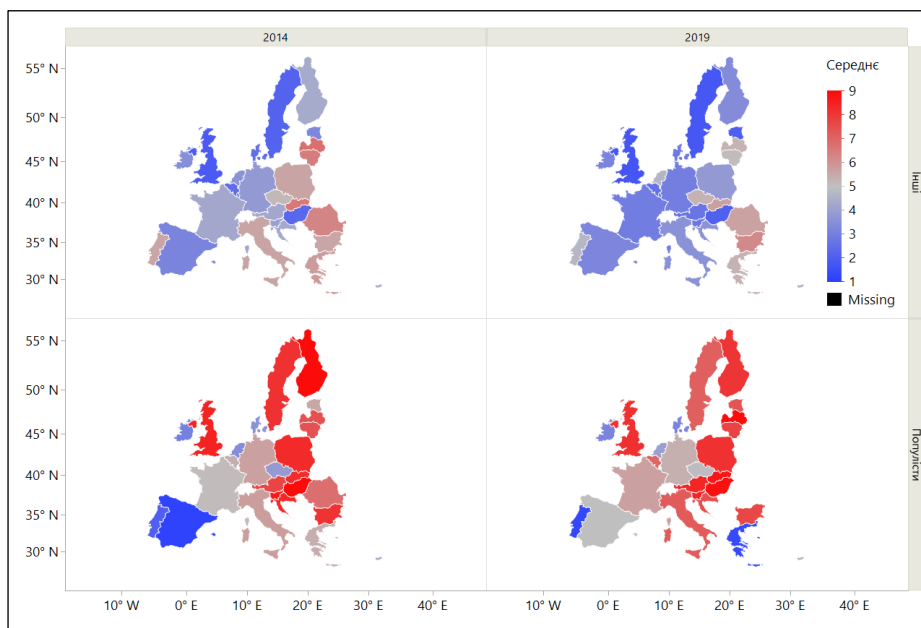

Рис. 3.38 Позиція щодо соціального способу життя (права сексуальних меншин, гендерна рівність, інше) популісти vs інші (0 – сильно підтримують ліберальний підхід, 10 – проти ліберального підходу) (складено за даними [6])

Наразі питання щодо міста і села не є ключовим для всієї Європи, доволі помірковане відношення щодо міста і щодо села. Більш того ми спостерігаємо зміни в сторону міст. Хоча, в раїнах східної Європи існує перегин в сторону риторики підтримки села, а ніж міст.

Як було зазначено вище, на розриві місто – село (центр – периферія) у 2024 році успішно зіграла популістична партія Чега в Португалії. Її виборці частіше живуть у сільській місцевості, ніж у містах, тому опорою партії можна вважати село та деякі малі і середні місця. Хоча, якщо поглянути на дані 2019 року, ця проблема ще не була актуальною у Португалії, як мінімум, її не використовували так продуктивно.

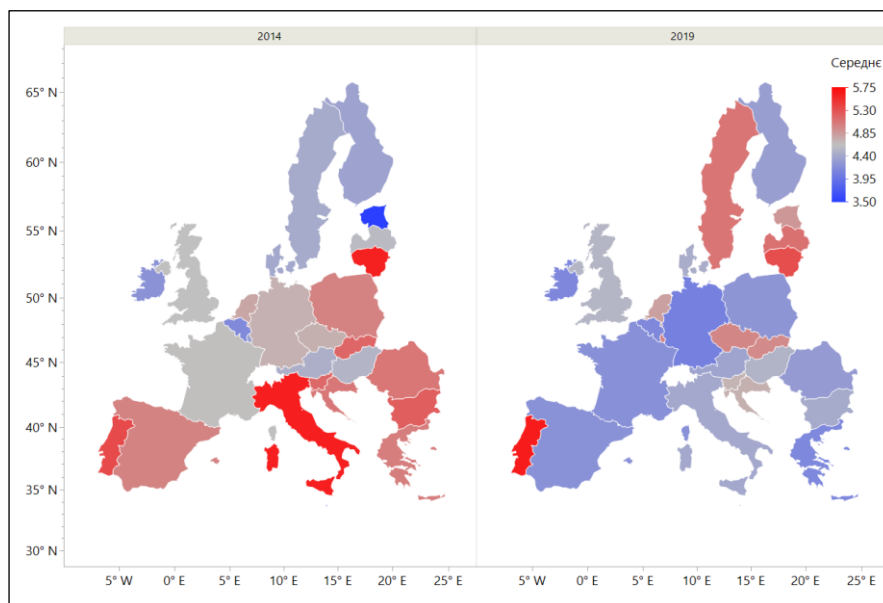

Рис. 3.39 Позиція щодо інтересів міста і села (0 – сильно підтримують містян, 10 – підтримують села) (складено за даними [6])

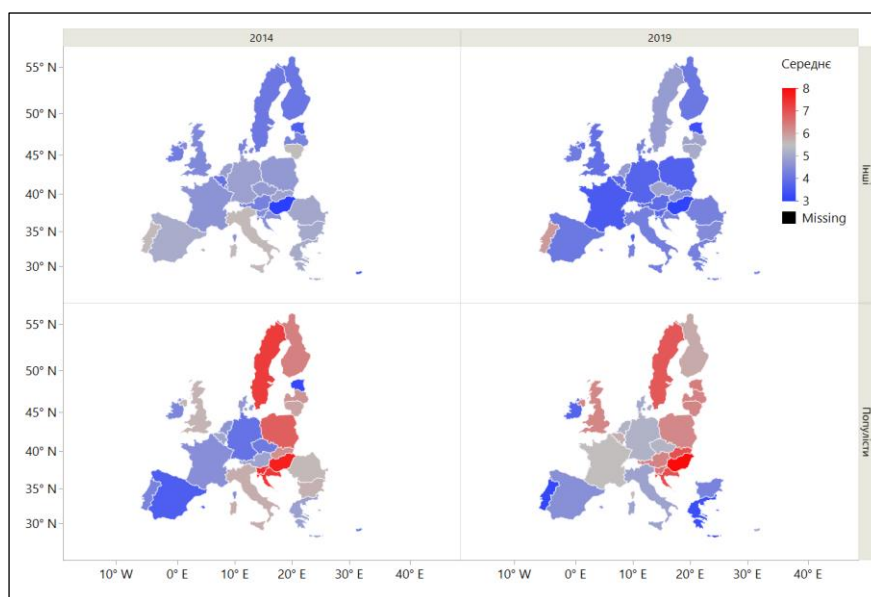

Рис. 3.40 Позиція щодо інтересів міста і села популісти vs інші (0 – сильно підтримують містян, 10 – підтримують села) (складено за даними [6])

Отже, якщо підсумувати огляд основних цінностей, проблем, на базі яких популістичні рухи та партії вибудовують свою риторику, можна зробити наступні висновки:

- до питань, які об'єднують всіх популістів в Європі (однакова риторика для виборців) можна віднести наступні:

- антиелітарна риторика
- підтримка націоналізму
- підтримка правопорядку шляхом зменшення свобод
- розв'язання проблеми мігрантів
- не розширення прав етнічних меншин
- засудження ліберальних цінностей в соціальному житті
- питання, які важливі, але по-різному від країни до країни:
 - зменшення політичної корупції
 - підтримка та опора на сільський електорат
 - перерозподіл багатства

Загалом, основні питання не стали менш актуальними, розрив між не популістами зростає. Дуже цікаво буде поглянути на нові дані як за результатами виборів 2024 року, так і по новій сегментації партій.

ВИСНОВКИ

В даній роботі ми спробували проаналізувати особливості перебігу виборчих процесів у країнах Європи. Основну увагу ми зосередили на феномені популізму і поширенню його Європою. Проаналізували зміну динаміки основних причин популізму у розрізі країн. Досліджуючи дану тему в котрий раз переконалися, що популізм – це деструктивна сила, з якою треба боротися. Його вплив не знає кордонів, він може приносити руйнівні політичні зміни як у внутрішній політиці, так і у зовнішній. Тим самим несе загрози для поляризації суспільства, погіршення зовнішньоекономічних стосунків між країнами, погіршення довгострокових економічних показників.

Ми також з'ясували, що є певні причини (теми) які використовують популісти і які можуть бути характерними для всіх країн Європи, а які тільки для тих в яких є правий або лівий популізм. Серед тих, які не мають кордонів, і як правило грають на руку популістам можна віднести:

- антиелітарна риторика
- підтримка націоналізму
- підтримка правопорядку через зменшення свобод
- розв'язання проблеми мігрантів
- не розширення прав етнічних меншин
- засудження ліберальних цінностей в соціальному житті

Також, ми бачимо що за сприятливих обставин, популісти прагнуть мобілізувати електорат напередодні виборів, після виборів, зазвичай, популярність популістів падає.

Ми вважаємо, що окрім вище наведених факторів існують інші, які характерні для певних країн у певний час. До прикладу, спекуляції Фісо з приводу військової допомоги Україні, у своїй передвиборчій кампанії він часто це використовував, з урахуванням русофільських настроїв його електорату це дуже добре сприймалося частиною його виборців. Схожа

ситуація була в Польщі, коли ПС використовувала проблему експорту зерна з України в Європу, заграючи з фермерами, однак , це не допомогло партії залишити ті самі позиції, які були на минулих виборах.

З урахуванням вищесказаного, ми вважаємо, що для наукових установ, які займаються електоральним політичними дослідженнями варто було:

- накопичувати дані по європейським країнам для проведення своїх досліджень, щоб краще розуміти європейський політичний ландшафт
- розробити методології та збір даних в Україні на рівні територіальних ділянок, для того, щоб можна було проводити дослідження, а головне передбачувати потенційні ризики, які можуть призводити до популізму і боротися з цим

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кас Мудде (2007). Популістські радикальні праві партії в Європі. /Нью-Йорк: Видавництво Кембриджського університету
2. Рональд Ф. Інглхарт та Піппа Норріс . Трамп, Brexit і зростання популізму: Економічні "не-" та культурні відставання.
3. Вілл Вілкінсон (2019). Розрив у густоті населення: Урбанізація, поляризація та популістська реакція.
4. Rooduijn, Matthijs, Andrea L.P. Pirro, Daphne Halikiopoulou, Caterina Froio, Stijn van Kessel, Sarah L. de Lange, Cas Mudde, and Paul Taggart (2023). The PopuList 3.0: An Overview of Populist, Far-left and Far-right Parties in Europe. www.popu-list.org. DOI 10.17605/OSF.IO/2EWKQ
5. ParlGov database (Döring ea. 2022). – <https://www.parlgov.org/data-info/>
6. Jolly, Seth, Ryan Bakker, Liesbet Hooghe, Gary Marks, Jonathan Polk, Jan Rovny, Marco Steenbergen, and Milada Anna Vachudova. 2022. “Chapel Hill Expert Survey Trend File, 1999-2019.” *Electoral Studies* 75 (February). <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2021.102420>
7. Wikipedia. Opinion polling for the 2024 Portuguese legislative election. – https://en.wikipedia.org/wiki/Opinion_polling_for_the_2024_Portuguese_legislative_election#Graphical_summary
8. João Almeida. Andrés Rodríguez-Pose (2024). The geography of discontent and the rise of far-right politics in/Portugal – <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2024/03/26/the-geography-of-discontent-and-the-rise-of-far-right-politics-in-portugal/>
9. Wikipedia. File:2022 Portuguese legislative election - Vote Strength.svg – https://commons.wikimedia.org/wiki/File:2022_Portuguese_legislative_election_-_Vote_Strength.svg
10. Wikipedia. 2023 Dutch general election. – https://en.wikipedia.org/wiki/2023_Dutch_general_election

11. Wikipedia. 2023 Dutch general election. –
https://en.wikipedia.org/wiki/2023_Dutch_general_election#/media/File:Opinion_polls_NL_2021-2023.svg
12. Agnew, J. Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society / J. Agnew. London: Allen and Unwin, 1987
13. Брайчевський Ю. С. Концепція місця як чинника електоральної поведінки та регіональна політична поляризація в Україні // Економічна та соціальна географія. 2013. Вип. 67. С. 67–74.
14. Брайчевський Ю. С. (2014). Використання методу регресійного аналізу у суспільно-географічних дослідженнях на прикладі вивчення електоральної поведінки // Економічна та соціальна географія. 2014. Вип 70. С. 66–72.
15. Добиш М.П. Сучасні тренди електорально-географічних досліджень та розвиток електоральної географії в Україні // Український географічний журнал. 2018б 4(104), С. 33-40
16. Dani Rodrik. Many forms of populism. –
<https://cepr.org/voxeu/columns/many-forms-populism>
17. Tommaso Sonno Helios Herrera Massimo Morelli Luigi Guiso .The spread of populism in Western countries. – <https://cepr.org/voxeu/columns/spread-populism-western-countries>
18. Guido Tabellini. The rise of populism. – <https://cepr.org/voxeu/columns/rise-populism>
19. Norman Schofield. The spatial model of politics. 1st edition. Published January 4, 2010 by Routledge. ISBN 9780415569408
20. John Agnew. Katharyne Mitchell. Gerard Toal. A companion to political geography. Blackwell Publishing
21. Colin Flint. Peter J. Taylor. (2018) Political Geography: World-economy, nation-state and locality. 7th edition . Routledge